

TÜRKÇEDE KENDİLİĞİNDEN BELİRLİ İFADELER

Expressions Defined Naturally in Turkish

Çağlayan YILMAZ*

Gazi Türkiyat, Güz 2021/29: 105-133, DOI: 10.34189/gtd.29.005

Öz: Bu çalışmada, Türkçede belirli nesnelere karşılık için herhangi bir dilbilgisel süreçte ihtiyaç duymayan ifadelerin anlamsal, biçimsel ve söz dizimsel özellikleri incelenmiştir. Bunun için, öncelikle kavramları işaretleyen adlar olarak göstergelerin nitelikleri üzerinde durulmuş, göstergeleri kullanan bir dize olarak dile ait evrensel (ve bu sebeple zorunlu) ulamları belirlemeye yönelik çalışmaların kuramsal yaklaşımlarına değinilmiştir. İletişimin gerçekleşmesi için kavramları işaretleyen adların, nesnelere karşılık ifadeler dönüşmesinin zorunluluğu vurgulanmış, Türkçede göstergelerin böyle ifadelere dönüşmek için ihtiyaç duyduğu biçimsel ve söz dizimsel koşullar tanımlanmıştır. Sonrasında Türkçede, kendiliğinden belirli olan ifadeler olarak özel adların, gönderimsel ifadelerin (kişi adları) ve gösterimsel ifadelerin (gösterme ön adları, gösterme adları) anlamsal, biçimsel ve söz dizimsel özellikleri incelenmiş; bu ifadelerin benzer ve farklı özellikleri belirlenmiştir. Kavramları işaretleyen adlar, belirli nesnelere karşılık ifadeler dönüşmek için kendiliğinden belirli olan ifadelerle ilişki kurmak zorunda olduğundan, bu ilişkinin ilgili dildeki görünümünü ortaya koymak dilbilgisinin görevidir. Bu görevi yerine getirebilmek için öncelikle kendiliğinden belirli ifadelerin dilbilgisel özellikleri aydınlatılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkçede belirlilik, özel adlar, kişi adları, gösterme adları

Abstract: This article examines the semantic, formal and syntactic properties of expressions that do not need any grammatical process to meet defined objects (or experiences) in Turkish. For this, first of all, the qualities of the signs are emphasized as the nouns that mark the concepts, and the theoretical approaches of the studies aimed at determining the universal (and therefore compulsory) categories of language as a system using signs are mentioned. It is emphasized that the nouns marking the concepts must turn into expressions that meet the defined objects for the communication to occur; then, the morphological and syntactic conditions that signs need to turn into expressions that meet certain objects in Turkish are defined. Then, the semantic, morphological and syntactic features of proper nouns, referential expressions (personal pronouns) and representational expressions (demonstrative adjectives and demonstrative pronouns) as expressions defined naturally in Turkish were examined; similar and different characteristics of these expressions were determined. Since nouns marking concepts have to relate to expressions defined naturally in order to turn into expressions that correspond to particular objects, it is the task of grammar to reveal the appearance of this relationship in the relevant language. In order to achieve this task, grammatical features of expressions defined naturally should be determined first.

Keywords: definitiveness in Turkish, proper nouns, personal pronouns, demonstrative pronouns

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Öğretmenliği Bölümü, Artvin / Türkiye, cagom49@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-1995-212X, Gönderim Tarihi: 28.04.2021 / Kabul Tarihi: 28.06.2021

GİRİŞ

Bir iletişim dizgesi olan dil, “gösterge”leri (signs) kullanan bir kültürel etkinliğin ürünüdür. Gösterge ise bir “işitim imgesi” ile bir “kavram”ın birlikteliği olarak tanımlanır (Saussure 1998: 110) ve insanın dil edinim sürecinde, “soyutlama” (abstraction) yoluyla elde edilir.¹ Soyutlama yapabilmek için gözlemlerle elde edilmiş deneyimlere birtakım özellikler yüklemek gerekir. Benzer özellikteki deneyimleri içeren nesnelere aynı “küme”de (set) toplanırken, içermeyenler dışarıda bırakılır. Aranılan özellikleri taşıyan nesnelere oluşturduğu bir küme olarak kavramın adlandırılmasıyla, göstergeye ulaşılır. Bu bakımdan, gösterge edinim sürecini, bir “tümevarım” (induction) etkinliği olarak kabul etmek gerekir. Yani adlar nesnelere değil, kavramların karşılığıdır. Dış dünyadaki nesnelere ise ancak bir kavramın kapsamı içinde (kümenin elemanı olarak) anlamlandırılabilir ve adlandırılabilir.

Konuşmayı öğrenen bir çocuk, *baba* kavramını gözlem yaparak, karşılaştığı bazı insanlara çeşitli özellikler yükleyerek, belli bir sürecin sonunda elde eder. Başlangıçta ailenin diğer üyelerinden daha iri, daha güçlü ve bıyıklı birine *baba* diye seslendiğini işitir. Aynı kişiye kendisi de *baba* diye seslenir. Ancak *baba* göstergesinin karşılığı olan işitim imgesi, başlangıçta, sadece söz konusu kişiyi karşılamaktadır. Yani ses imgesi, kavramlaştırmanın öncesinde nesneye karşılıktır. İlerleyen zamanlarda çocuk *baba* diye seslendiği kişiye benzer, bir başkasına da aynı şekilde seslendiğini işitir. Kısa bir şaşkınlıktan sonra, *baba* diye seslenilen iki kişinin ortak özelliklerini aramaya başlar. Artık kavramlaştırma süreci başlamıştır. İlk bakışta ikisinin de bıyıklı olduğunu fark eder ve bıyıklı insanlara *baba* dendiği sonucuna varır. Bu bir soyutlamadır. Bu süreç, çocuk büyüdükçe devam eder. Bıyısız kişilerin de *baba* olarak adlandırılabilirliğini öğrendiğinde kavramın içeriği (kümenin elemanları) değişir.

Görüldüğü üzere, soyutlama bir karşılaştırmayla başlar ve kavramın içeriği belirleninceye kadar karşılaştırma süreci devam eder (Russell 2013: 46). Dil denemelerinin insanın iletişim dizgesinin insanın ait bir kültürel etkinlik olması da ancak bu karşılaştırma ve sonrasında soyutlama süreciyle açıklanabilir. Çünkü gösterge, bir kültür ürünü olarak toplumun tüm bireylerinin zihninde, benzer içeriği ve benzer işitim imgesini birleştirdiğinden, “bağlamdan bağımsız” (context free) bir iletişimi mümkün kılar.

Bağlamdan bağımsız bir iletişimin, aynı kültürden beslenen bireylerin oluşturduğu bir toplumda, içeriği ile ilgili olarak büyük bir oranda uzlaşmış göstergelerin kullanılmasıyla gerçekleşebileceği açıktır. Uzlaşım, göstergenin iki temel bileşeni (işitim imgesi ve kavram) arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere yapılmış uzun tartışmaların sonucunda belirginleşen bir ikili karşıtlığın (“nedensellik - uzlaşsallık” karşıtlığı) bir tarafı olarak, çoktan dilbilimi literatüründe yerini

¹ Dilbilim Sözlüğü’nde “işitim imgesi”, “gösteren” (signifier); “kavram” ise “gösterilen” (signified) terimleriyle karşılanmıştır (İmer vd. 2011: 142-143).

almıştır.² “Simge” den (symbol) “gösterge”ye giden süreçte, işitim imgesi ile kavram arasındaki, başlangıçta kurulmuş ilişki (yapay ilişki) kaybolur. Bu sebeple söz konusu ilişkinin uzlaşmsal (nedensiz) olduğu kabul edilir ve göstergenin içeriğinin, dil dışı gerçeklikle ilişkilendirilmesinden vazgeçilir. Artık, bir göstergenin, kullanım sırasında diğer göstergelerle kurduğu dizgesel ilişkiden kaynaklı değeri söz konusudur (Saussure 1998: 178).

Kullanım sürecinde, soyut “dizge” (system) ile somut “ileti”lerin (message) üretilmesine ve üretilen iletilerin zamanla dizgeyi etkilemesine işaret eden sürecin ifadesi olarak “dil - söz” (language - parole) ikili karşılıklı ortaya çıkar (Saussure 1998: 49-51). Bu süreçte, dil dizgesinin en küçük anlamlı parçası olan “biçim birimi” (morpheme), kullanıma bağlı olarak, göstergeleşir.³ Yani göstergeleşme, her biçim birimi için aynı belirginlikte değildir. Bir işitim imgesinin bir kavramla ilişki kurmaya başladığı andan itibaren göstergeleşme süreci başlamış demektir. Süreç başladıktan sonra artık, her biçim birimi, kullanıldığı iletideki diğer biçim birimlerine, dil dizgesindeki ilişkilere göre, bağımlıdır. Ancak, bu bağımlılığın derecesi her biçim birimi için aynı değildir. Her ne kadar aralarında kesin sınırlar çizmek mümkün olmasa da bağımlılığı daha az olanları için “özerk biçim birimleri” (unbound morpheme), bağımlılığı daha fazla olanları için “işlevsel biçim birimleri” (bound morpheme) ayrımı (Martinet 1998: 129-131) buradaki derece farkına işaret etmektedir.⁴ Öyleyse, bu temel ayrıma bağlı olarak, özerk biçim birimlerinin işlevsel biçim birimlerine dönüşme süreci için farklı bir adlandırmaya ihtiyaç vardır.

1. EVRENSEL DİLBİLGİSEL ULAMLAR

Göstergeleşmenin ileri aşamasını ifade etmek üzere “dilbilgiselleşme” (grammaticalisation) terimi kullanılır.⁵ Dilbilgiselleşmenin belirleyicisi olarak kullanım sıklığı, biçim birimlerini özerk olmaktan çıkarır, onları işlevsel öğelere dönüştürür. Sık kullanılan biçim birimi, kavramsal bakımdan daralırken buna bağlı olarak da ses bakımından zayıflar. Bunun sonucunda söz konusu biçim birimi ses itibarıyla, iletide birlikte kullanıldığı biçim birimlerine uyum gösterirken anlam itibarıyla da ancak, diğer biçim birimlerine bağlı olarak anlamlandırılabilir. Böylece, sık kullanılan biçim birimlerinin “eklemlenebilme” yetileri gelişir (Lehmann 2002: 128-131).

² Saussure, “uzlaşmsallık” yerine “nedensizlik” (arbitrariness) ifadesini kullanıyor (Saussure 1998: 112-113).

³ Burada, “göstergeleşme” teriminin, biçim birimlerinin tamamı için kullanıldığına dikkat edilmelidir.

⁴ “Özerk biçim birimleri” için “anlam öğeleri”, “işlevsel biçim birimleri” için “görev öğeleri” denebilir (Gemalmaz 1992: 169).

⁵ Biçim birimlerinin dilbilgiselleşme süreçlerini, onların dil dizgesindeki görevlerine göre (sözcük türlerine göre) incelediği çalışmasında, Lehmann, bu sürecin “dizisel” (paradigmatic) ve “dizimsel” (syntagmatic) ölçütlerini belirlemeye gayret eder (Lehmann 2002).

Bu bakımdan, dil göstergelerinin ait oldukları “ulam”ları (category), “dil dışı dizgeler”e (extralinguistic systems) uygun ulamlarla örtüştürmeğe yönelik çabalardan (Hockett 1966: 8-13) veya mantıksal ilişkilere göre kurgulanmış yapay dillerdeki ulamları doğal dillerde arama denemelerinden⁶ verimli sonuçlar beklenmemelidir. Çünkü bu yöntemle oluşturulmuş ulamlar, dil dışı bir anlam kurgusuna sahiptir ve biçim birimleri, anlamsal olarak dil dışı bir dizgeden uzaklaştıkları ölçüde göstergeleşirler. Özellikle “dilbilgisel biçim birimleri”nin (grammatical morphemes) dil dışı bir dizgeyle ilişkilendirilmesi çok daha büyük sorunlar çıkarır.

Aslında, göstergeleri dış dünyanın gözlemlenmesi sonucu ulaşılan kavramlar olarak gören Aristocu anlayış da bu yaklaşımın ürünüdür. Sonrasında, tüm skolastik dönem düşünce geleneğinde (hatta günümüzde de) egemen olan bu anlayış, göstergelerin sınıflandırılmasında dış dünyayı esas alır. Bu anlayış, dil göstergelerini, dil dizgesinin dışında bir dizgeye göre sınıflandırdığından dile ait göstergeleri, temelde, dış dünyanın özelliklerine uygun olarak uzay ve zamanda yer kaplayan nesnelere birbirleriyle olan ilişkilerinin bir tür modeli olarak kabul eder. Bu durumda, dile ait ulamlar, nesnelere ait ulamlarla örtüşmelidir.⁷

Öte yandan, bir kavram olan göstergenin ses aracılığıyla iletildiğini ve işleme duyusuyla algılandığını hatırlatmakta yarar var. Bu hatırlatma, dil göstergelerinin zamana bağlı çizgisel bir akışla gerçekleştirildiklerini vurgulamak içindir. Göstergeler, iletilerde başka göstergelerden önce veya sonra konumlanır. Bu durumda, gösterge iletilerdeki konumuna göre dil dizgesi içinde bir değere sahiptir.⁸ Öyleyse, göstergeler için dil dizgesi içindeki konumlarından kaynaklı değerlerine göre bir sınıflandırma (intralinguistic categorisation) daha tutarlı gözükmektedir. Aslında Aristo'nun sınıflandırmasında kendi başına anlamı olmayan, sadece iletilerdeki konumuna göre anlamlandırılabilen dilsel ögeler için de bir ulam bulunması, göstergelerin tamamen dış dünyaya göre sınıflandırılmadığını da kanıtlamaktadır.⁹

⁶ Dil dizgesi ile mantıksal işlemler arasında ilişki kurma ve mantıksal bir söz dizimi oluşturma yönünde ilk çabalar 19. yüzyılda Frege ile başlar. 1930'larda Ajdukiewicz ve Lensiewski tarafından mantıksal bir temele oturtulan bu çabalar ilk kez 1950'lerde Bar-Hillel tarafından dilbilime uygulanır. Söz dizimi ile anlambilim arasında doğrudan bir ilişki kurmayı amaçlayan ulamsal dilbilgisi, Montague ile 1970'lerde verimli bir çalışma alanına dönüşür (Bozşahin 1996: 230).

⁷ Aristocu sınıflandırmaya göre göstergenin tözünü belirleyen bu ulamlar, “tözel ulam”lardır (Lyons 1983: 244-245). Tözel ulamlar, daha çok özerk biçim birimleri için söz konusudur.

⁸ Barthes “*Dil dizgesindeki her öge, değerini, kendinden önce gelen ve kendini izleyen ögelerle kurduğu karşılıktan alır.*” diyerek göstergeleri, dil dizgesinden kopuk bir hâlde tanımlama ve sınıflandırma önerilerine kapıyı kapatır. (Barthes 1979: 52).

⁹ Yine Aristocu sınıflandırmaya göre göstergenin tözünden ayrı bir de, “bükün”üne (iletilerdeki konumuna göre) ait ulamlar olmalıdır. Adların durum ve sayı yönünden çekimlenmesi ve bazı dillerde bu çekimin eril, dişil (bazen de yansız) cinslere göre yapılması; eylemlerin görünüş, kip, zaman, kişi vb. yönlerden çekime girmesi “dilbilgisel ulamlar” (grammatical category) denen “bükünsel ulamları”ın gözden uzak tutulamayacağını göstermektedir (Lyons 1983: 246).

Dil dışı bir dizgeye uygun olarak kurgulanan ulamlar bir ölçüde evrenselmiş gibi gözükebilir, ancak bu yaklaşımla yapılan sınıflandırma, dil dizgesini göz ardı ettiğinden bir dilsel sınıflandırma olmaktan çok, farklı disiplinlere ait sınıflandırma çalışmasında dilin bir araç olarak kullanılması demektir. Diğer taraftan, belli bir dil dizgesine göre yapılan sınıflandırmada ortaya çıkan ulamların hangilerinin evrensel olduğunu belirleyecek nesnel ölçütler üzerinde bir uzlaşma da yoktur.¹⁰ Çünkü her dil, farklı bir dizgeye sahiptir.

Bu sebeple, bir dil dizgesine ait herhangi bir ulamı (özellikle dilbilgisel biçim birimleri ile işaretlenen ulamları) bir başka dilde ısrarla aramanın da benzer olumsuz sonuçlara yol açması olasıdır (Ahanov 2008: 334). Ancak, bu kez, dilin uzlaşsallık ilkesi, diller arası ortak ulamları, özellikle dilbilgisel biçim birimlerinde, arama düşüncesini çürütmek için yeterli değildir. Gerçi ilk bakışta, farklı bir dil dizgesi üzerinden ulaşılmış bir ulam, başka bir dil dizgesi için dil dışı gerçekliğe ait bir ulamdan farksızmış gibi görünebilir. Bununla birlikte, dil evrenselleri ve onunla bağlantılı diller arası tipolojik benzerlikler üzerine yapılmış çalışmaların başarılı sonuçlarının temellendiği ilkelerle¹¹ hesaplaşmadan (veya onlarla uzlaşmadan) diller arası ortak ulamları arama düşüncesinden ve onun yanıltıcı sonuçlarından kurtulmak mümkün olmaz.

Kuramsal bakımdan yöneltilen eleştiriler bir yana, dil evrenselleri araştırmalarının ana gövdesini oluşturan tipolojik sınıflandırma denemeleri, hiç kuşkusuz, veri toplama ve veri değerlendirme yöntemi bakımından oldukça zahmetli çalışmalardır. Güvenilir sınıflandırma için gerek kökeni gerek tarihsel süreci gerekse biçimsel özellikleri bakımından farklı dillerden toplanmış verilerin son derece dikkatli bir değerlendirmeden geçirilmesi zorunluluğu, dil evrensellerine ulaşmak üzere tipolojik sınıflandırma araştırmalarından uzak durulmasına sebep olmuştur. Bu zorluklara ek olarak, dünya üzerinde hakkında yeterli çalışmanın yapılmadığı dillerden ve ayrıca hiçbir kayıt bırakmadan yok olan pek çok dilden istenilen verileri elde etme olanağı da yoktur (Comrie 2005: 22-27).

¹⁰ Gerçi dil göstergelerine ait ulamların evrensel boyutunu inceleyen yaklaşımlar da vardır. Dil evrenselleri araştırmaları gerek kuramsal bakımdan gerekse yöntem bakımından birbiriyle neredeyse tamamen karşıt iki temel yaklaşım çevresinde kümelenir. Bu araştırmaların bir kısmı Greenberg'in izinden ilerlerken diğer bir kısmı Chomsky'nin çalışmalarından esinlenir (Comrie 2005: 14).

¹¹ Greenberg'in öncülüğünde gelişen araştırmalar, diller arasındaki tipolojik sınıflandırmalardan yola çıkarak mümkün olduğunca farklı dillerden toplanmış malzemeyi kullanır. Tipolojik sınıflandırmalardan dil evrensellerine giden zincirin halkalarını birbirine bağlamak, başlangıçta zor görünebilir. Yapılan sınıflandırmalar sonucunda, ortak dil özellikleri değil, sadece ilgili dil grubu için geçerli dil özellikleri söz konusu olacağından bu sınıflandırmalarla dil evrensellerine ulaşmanın mümkün olmayacağı düşünülebilir. Ancak burada önemli bir detay gözden kaçırılmamalıdır. Tipolojik sınıflandırma, veri toplanan diller arasındaki benzerliklerden değil, farklılıklardan yola çıkar. Bu durumda, veri arttıkça tipolojik farklılıklar da artar. Dil evrensellikleri de söz konusu bu tipolojik farklılıkların sebep olduğu biçimsel dönüşümler arasındaki ilişki üzerine kurulur (Greenberg 1966: 76-80). Anlaşılacağı üzere, tipolojik sınıflandırma denemelerinde, diller arasındaki ortak ulamları belirlemeye yönelik bir çalışma, en azından başlangıçta, söz konusu değildir.

Bu bakımdan, yetkin bir kavrayışla değerlendirilmemiş dillerden elde edilen verilerle dil evrensellerine ulaşmak yerine tek bir dili derinlemesine inceleyerek dil evrensellerini belirlemenin daha tutarlı olacağı düşüncesi, Chomsky'nin dönüşümsel-üretici kuramın benimsenmesinin yolunu açmıştır. Chomsky, kuramını "edinç - edim" (competence - performance) karşıtlığı üstüne kurar. Edinç, ideal bir konuşucunun belli bir dil dizgesine uygun olarak üretilmiş iletileri anlama ve bu dil dizgesine uygun iletiler üretebilme yetisiyken edim, söz konusu dilin bireysel kullanımını ifade eder (Uzun 2000: 4-5). Dönüşümsel-üretici yaklaşım, mevcut iletilerden (edimsel ürünlerden) yola çıkarak onların ortaya çıkmasını sağlayan zihinsel etkinliğe (edince) odaklanır. Böylelikle, bu yaklaşımda, üretilmiş iletilerin yanında üretilmesi olası iletileri de açıklayabilen bir dilbilgisi amaçlanır. Bu ülküsel amaç, dönüşümsel-üretici yaklaşımı, davranışçı psikolojinin karşısında duran bilişsel psikoloji ile aynı konuma yerleştirir (Chomsky 2001: 114-115). Üretilmesi olası sonsuz iletilerin (daha açık bir ifadeyle, kabul edilebilir iletilerin) daha önceden üretilmiş olan iletilerin sınırlı verisiyle elde edilmiş kurullarla mümkün olduğu düşüncesi dönüşümsel-üretici dilbilgisi anlayışının hareket noktası olmuştur. Bu nicelik farkı, çocuklarda çok daha açık gözlemlenir. Çocukların son derece kısıtlı verilerle gerçekleştirdikleri başarılı edimsel faaliyet, insanlarda doğuştan var olan bir edinçle ilişkilendirilmiştir. Doğuştan her insanda var olduğu kabul edilen bir edincin, evrensel yasalara bağlı olması da beklenen bir çıkarım olarak dönüşümsel-üretici dilbilgisi kuramını, dil evrenselleri sorunuyla yüzleştirir (Chomsky 2001: 179-180).

Ancak, dönüşümsel-üretici kökenli çalışmalarda, dil evrensellerinin doğal dillerin biçimsel görünüşleriyle ilgili olmadığına altı çizilmelidir.¹² "Yüzey yapı" olarak adlandırılan dilin biçimsel görünümü, "derin yapı"daki zihinsel faaliyetlerle bağlantılıdır. İşte evrensel dilbilgisi, derin yapıdaki zihinsel oluşumlar ve bu oluşumların yüzey yapıdaki görünüşlerini belirleyen dönüşümlerle ilgilenir. Evrensel olan, zihinsel dizgeler ve dönüşümlerdir, ancak bunları yüzey yapıda işaretleyen biçim birimleri her dilde farklılık gösterir (Chomsky 2001: 158-159).

Bununla birlikte, dil evrenselleri araştırmalarında, yapılan sınıflandırmaların ön yargı barındırma endişesi sürekli gündemde olmuştur. Gerek dillerdeki somut verilerden yola çıkılarak yapılan tipolojik sınıflandırmalarda olsun gerekse derin yapıdaki soyut temel dizgeleri belirleme gayretlerinde olsun evrensel kabul edilen özelliklerin kapsayıcılık ölçüsü uzun kuramsal tartışmalara sebep olmuştur.

¹² Chomsky'nin her insanda ortak olduğunu kabul ettiği edince ait evrensel dilbilgisini, dünyadaki tüm dillerin ortak bir dilden türediğini öne süren "ana dil kuramı"yla (monogenist theory) karıştırmamak gerekir. İlk olarak 19. yüzyılda Hint-Avrupa dil ailesinin farkına varılmasıyla seslendirilmeye başlanan büyük dil aileleri kuramlarının bir türevi olarak ortak dilden türeme düşüncesi, karşılaştırmalı dil çalışmalarının ve tipolojik sınıflandırma denemelerinin sonucu, özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nostratik ve Avrasyatik kuramların esin kaynağı olmuştur (Ruhlen 2017: 128-138). Daha açık bir ifadeyle, insandaki ortak edince ait zihinsel ilişkileri açıklamaya çalışan evrensel dilbilgisiyle dünyadaki tüm dillerin ortak kökenini araştıran çalışmaların dil evrensellerine ait bulguları, gerek kuramsal bakımdan gerekse yöntem bakımından büyük farklılıklar gösterir.

Dönüşümsel-üretici kuramın gerçek evrenseller ile eğilimler arasında bir ayrım yapmış olması da bu endişenin sonucudur (Comrie 2005: 34-39). Hangi kurama bağlı olunursa olunsun ve hangi yöntemler kullanılırsa kullanılsın, yapılan çalışmalarda bir dile veya bir dil ailesine ait ulamlardan hangilerinin evrensel olduğunu belirlemenin nesnel ölçütlerini ortaya koymak esaslı bir sorundur. Dil evrensellerinin dil dizgesindeki ulamlarda değil, tipolojik farklılıklardan kaynaklanan biçimsel dönüşümlerde veya derin yapıdaki zihinsel oluşumların yüzey yapıdaki görünümünü belirleyen dönüşümlerde aranmasını, bu sorunun kuramsal bir yansıması olarak değerlendirmek gerekir.

Aslında dil dizgesine ait evrensel ulamlar, dil ailelerini belirlemeyi (sonrasında büyük dil ailelerine, belki ana dile ulaşmayı) veya üretilmiş olan dilsel iletilerin temelindeki zihinsel süreçleri (veya zihinsel dönüşümleri) anlamayı amaçlayan çalışmaların beklentilerini karşılamamanın ötesinde, gerek klasik filoloji için gerekse çağdaş dilbilimi için çok daha öncelikli bir sorundur. Herhangi bir dilde zorunlu olarak bulunması gereken ulamları (eğer böyle ulamlar varsa bunlar evrensel olmalıdır) işaretleyen biçim birimlerini iletilerde arayarak çözümlenmeye başlamak, ilgili dilin dizgesel betimlemesini yapmak üzere ilk adımı atmaktır demektir.

Evrende varlığının farkına varılmış veya kurgulanmış her dizgenin bir iş yaptığı ya da bir işin gerçekleşmesinde görev aldığı kabul edilir. Dizgenin çözümlenebilmesi, yani öğelerine ayrıştırılarak öğeler arası iş bölümünün açıklanabilmesi için dizgenin gerçekleştirdiği varsayılan işin niteliği yeterli düzeyde bilinmelidir. Çünkü dizge, parçaların gelişigüzel bir araya gelmesiyle oluşmuş bir yığın değil, bir işi gerçekleştirmek üzere uygun parçaların iş bölümü olarak tanımlanır. Dolayısıyla söz konusu parçalar aynı işi gerçekleştirmek üzere başka parçalarla değiştirilebilir. Böyle parçalar (iş bölümünde görev alan ve aynı görevi gerçekleştirebilecek olan parçalarla değiştirilebilen parçalar) dizgenin “öge”si (member) olurlar (Yılmaz 2018: 2).

Öyleyse dil denilen dizgenin gerçekleştirdiği işe odaklanmak, dil dizgesini çözümlenebilmenin ön koşuludur. Yazının başında dilin göstergelerden¹³ oluşan bir iletişim dizgesi olduğu söylenmiş, sonrasında dilsel göstergelerin bağlamdan bağımsız bir iletişimi mümkün kıldığına değinilmişti. Göstergelerin bir soyutlama etkinliğiyle elde edilen kavramlar olması, onların toplumsal uzlaşım ile belirlenmiş bir içeriğe sahip olması anlamına gelir. Aksi hâlde, nesnelere adlandırılmasıyla (böyle bir etkinliğe adlandırma denebilirse) yalnızca iletişim anında ve iletişim ortamında algılanabilen nesnelere ilgili iletiler üretilebilir ve aktarılabilir. Bağlamdan bağımsız olmayan böyle bir iletişim de kültürel bir etkinlik olarak değerlendirilemez. Dahası, böyle bir iletişim yöntemini kullanan bir canlı herhangi bir kültürel etkinlik gerçekleştiremez. Çünkü kavramların yokluğu belleğin yokluğu demektir. Kavramlar

¹³ Dilsel göstergeler, dil dizgesinin öğeleridir.

olmasaydı, nesnelere ilgili yaşanan her deneyim, yeni bir deneyim olacağından, tekrarlanmayacak olan bir deneyimin de adlandırılması beklenemezdi.

Oysaki kavramlar, nesnelere üzerinde benzer deneyimlerin kümesi olarak aynı kültürden beslenen bireylerin üzerinde uzlaştığı bir sınıflandırmadır. Nesnelere çeşitli nitelikleri dikkate alınarak yapılan sınıflandırmalarda her kavram başka kavramlarla ilişki içindedir. Bu durumda, farklı kavramların içerikleri bazen kesişebilir, bir kavram diğer bir kavramı kapsayabilir veya başka bir kavram tarafından kapsanabilir. Yani aynı nesnelere, farklı kavramların birer örneği olabilirler. Bu farklılık, her iletinin farklı bir iletişimin ürünü oluşunu ve her iletişimin de farklı bir bağlamda gerçekleştiğini dikkate almayı gerektirir. Söz konusu değişim, dil - söz ikili karşılığında dil dizgesine uygun üretilen her iletinin dil dizgesi üzerindeki etkisiyle açıklanabilir.¹⁴

Ancak, farklı göstergelerle karşılanmış olsalar da nesnelere, iletilerde yine de bir kavramın örneği olarak bulunurlar. Adlar, her durumda kavramları işaretler. Bir iletilerde kullanılan adın daha dar bir içeriğe sahip kavramı işaretlemesi, göstergenin bağlamdan bağımsız bir iletişimin ön koşulu olduğu gerçeğini değiştirmez.

Adlar kavramları işaretlediğinden, sözlükteki halleriyle belirli bir nesneyi karşılayamazlar. Bu sebeple adlar, belirli bir nesneyi karşılayacak duruma gelmeden önce, biçimsel veya söz dizimsel oluşumlarla farklı kavramları karşılayan adlara dönüşebilirler. Örneğin Türkçede göz adından biçimsel bir oluşumla göz-lük veya söz dizimsel bir oluşumla göz damlası şeklinde farklı kavramları karşılayan adlar elde edilebilir. Ancak bu adlar belirli bir nesneyi karşılayan ifadeler dönüşükten sonra artık onlardan, farklı bir kavramı işaretlemeleri beklenemez.

Kavramı işaretleyen bir ad, ancak iletişim sırasında belirli nesneyi karşılayan bir ifadeye dönüşebilir. Bu bakımdan, "belirlilik" (definitiveness) bağlama bağlıdır. Yani iletişimin tarafları ancak üzerinde uzlaşmış oldukları bir nesne hakkında böyle ifadeler kullanabilirler. Öyle ki belirli nesnelere karşılayan ifadelerin bazıları tamamen bağlama bağlı olduklarından kavramsal içerik taşımazlar. Bu bakımdan belirli nesnelere karşılayan ifadeler dilbilgisel ölçüt belirleme çabaları, kimi iletilerde boş çıkar. Ancak, bağlama bağlı olsalar da belirli ifadeler dilsel ifadelerdir. Göstergeler gibi eklemlendiklerinden böyle ifadeler yer yer dilbilgisel yapılaradır. Bu sebeple "belirli - belirsiz" ikili karşılığı üzerinden kurgulanan bir ulamı işaretlediği kabul edilen biçim birimleri, dilbilgisi çalışmalarında farklı başlıklarda kendisine yer bulmuştur.¹⁵

¹⁴ Saussure "Dilin evrimini sağlayan sözdür." (Saussure 1998: 50) diyerek dil dizgesinin kullanımla değiştiğini vurgulamıştır.

¹⁵ Bağlamla sıkı bir ilişkisi olan böyle ifadelerin dilbilgisel çözümlemesini yapmakta karşılaşılan güçlükler, farklı sınıflandırmalar yapılmasına sebep olmuştur. Emeksiz'in "özgüllük" ve "belirlilik" başlıkları altında yaptığı sınıflandırma denemesi de bunlardan biridir. Özgül ifadelerdeki gönderim (bazı iletilerde sadece konuşan tarafından, bazı iletilerde hem konuşan hem dinleyen tarafından) açıkken belirli ifadelerde gönderim

2. TÜRKÇEDE BELİRLİLİK ULAMI

Türkçe sözcükler, “kök”lerin (root)¹⁶ sonuna, onlara anlam ve biçim bakımından uyum gösteren “son ek”lerin (suffix) getirilmesiyle oluşturulur.¹⁷ Ekler (son ekler) ise “yapım eki” (derivational affix) ve “çekim eki” (ending) olmak üzere iki grupta toplanır. Yapım ekleri yeni kavramları adlandırmak için kullanılırken çekim ekleri sözcükler arasında ilişki kurulmasını sağlar. Bu sebeple yapım ekleri çekim eklerinden önce gelir (Ergin 1981: 126). Bu değerlendirmeler, kavramlaşma tamamlanmadan belirli nesnelere (veya deneyimleri) karşılıyan ifadeler arasında dizgesel ilişkinin mümkün olmadığı anlamına gelir.

Kimi diller, kavramları işaretledikten sonra “belirlilik” adı verilen bir ulamı dilbilgisel biçim birimleriyle işaretler. Bu ulam, kabaca “belirsiz - belirli” (indefinite - definite) olarak iki yönlü bir karşıtlık üzerine kurulur. Söz konusu ulamının işaretlenmesinden sonra, kavramı işaretleyen ad, iletide ya kavramın belirsiz bir örneğinin ifadesine ya da belirli bir nesneye karşılık gelen ifadeye dönüşür.¹⁸ Genellikle “sayı” (number) ve “cins” (gender) ulamlarına sahip dillerde¹⁹ var olan bu ulamın Türkçede bulunup bulunmadığı tartışmalı bir konudur.

(bazı iletelerde sadece dinleyen tarafından, bazı iletelerde hem konuşan hem dinleyen tarafından) örtük olabilir. *Jüri yarışmanın en güzel kızını seçmek için toplanacak* cümlesinde *yarışmanın en güzel kıızı* ifadesinin gönderimi iletişimin iki tarafı için de örtüktür (yani bu kız bilinmemektedir). Dolayısıyla bu ifade özgül değildir. Ancak aynı ifade belirlidir. Çünkü *yarışmanın en güzel kıızı* tek bir nesneyi karşılamaktadır. Öte yandan *Dün bir kitap okudum* cümlesinde *bir kitap* ifadesinin gönderimi dinleyen tarafından örtük olduğundan belirsizken konuşan tarafından açık olduğu için özgüldür. *Dün kitabı okudum* cümlesinde ise *kitabı* ifadesinin gönderimi hem konuşan hem dinleyen için açık olduğundan bu ifade hem belirli hem de özgüldür (Emeksiz 2003: 111-112). Görüldüğü üzere Emeksiz’e göre belirlilik, özgülüğün bir aşaması değildir. Özgülüğün ve belirliliğin ölçütleri tamamen farklıdır. Belirliliğin dilbilgisel yapıları karşı duyarlılığı varken özgülük dilbilgisel ölçütlerden bağımsız, tamamen bağlama bağlıdır (Emeksiz 2003: 50).

¹⁶ *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nde “kök”, sözcüğün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra geriye kalan anlamlı en küçük parçası olarak tanımlanırken (Korkmaz 2003: 149) aynı sözlükte sözcüğün çekim eki almamış hâli için “taban” (base) diye ayrı bir terim bulunmaktadır (Korkmaz 2003: 207). Yapım eki almamış bir kök, çekim ekleri almadan önce tabandır. Söz konusu tanımlara göre Türkçede aynı sözcüğün hem kök hem taban olması sık karşılaşılan bir durumdur. Bu karışıklık, Hint-Avrupa dillerinin biçimsel kuruluşunu çözümlemek için kullanılan terimlerin, Türkçe için de önerilmesinden kaynaklanmıştır. Çünkü Hint-Avrupa Dillerinin çoğunda çekim eklerinden geriye kalan parça (taban) ile sözcüğün sözlükteki eksiz hâli (kök) genellikle farklıdır.

¹⁷ Türkçenin dilbilgisel biçim birimlerinin önemli bir kısmını son ekler oluşturur.

¹⁸ Daha çok iki yönlü bir karşıtlıkla (belirsiz - belirli) ele alınan belirlilik ulamının üçüncü bir yönünün (parçasal yön) olabileceği de öne sürülmüştür (Banguoğlu 2007: 324). Bu ulamın iki yönünü de “tanımlık” (article) adı verilen dilbilgisel biçim birimleriyle işaretleyen dillerin yanında, belirli veya belirsiz yönlerinden sadece birini işaretleyen diller de vardır. Örneğin İngilizce, Almanca, Fransızca bu ulamın her iki yönünü işaretlerken, Arapçada yalnız belirli yönün, Türkçede ise yalnız belirsiz yönün işaretlendiği görülür. Ancak tek yönü işaretleyen dillerde bu ulamın varlığı tartışma konusudur. Diğer yandan Rusça gibi belirlilik ulamının bulunmadığı diller de vardır. Belirlilik ulamı genellikle ilgili ifadenin başında (söz dizimsel olarak) işaretlenirken ilgili ifadenin sonunda (biçimsel olarak) işaretlendiği de (Rumencedeki gibi) olur.

¹⁹ Örneğin Fransızca, belirlilik ulamının her iki yönünü tekil ve çoğul ifadelerde tanımlık ile ayrı ayrı işaretler; ancak tekil ifadelerde bu ulamın her iki yönünü eril ve dişil olarak ayrı ayrı işaretlerken çoğul ifadeler için bir cins ayrımı yapmaz. Almancada da belirlilik ulamının her iki yönü tanımlık ile tekil ve çoğul ifadelerde ayrı ayrı işaretlenir; ancak tekil ifadelerde eril, dişil ve cansız olmak üzere üç cinsce göre ayrı ayrı işaretleme

2.1. Türkçede Belirsizliği İşaretleyen Dilbilgisel Biçim Birimleri

Türkçede sayı adı olan *bir*, bazen kavramların belirsiz bir örneğini karşılamak için kullanılır. *Sokakta ağlayan bir çocuk gördüm* cümlesinde belirsiz *çocuk* söz konusuyken *Çocuk ürkek adımlarla bana yaklaştı* cümlesinde eylemi gerçekleştiren *çocuk* belirlidir. Bu iki cümledeki farka benzeyen kullanımlardan yola çıkılarak Türkçede, tek yönü (belirsiz yönü) dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlenmiş iki yönlü bir karşıtlık üzerine kurulmuş belirlilik ulamının bulunduğu öne sürülmüştür.²⁰ Ancak bu yaklaşımın, *bir çocuk* ifadesini tamlama olarak değerlendiren ve böyle ifadelerdeki *bir* sözcüğünü belirsiz tanımlık değil de bir “ön ad” (adjective) olarak değerlendiren görüşlere oranla pek de benimsendiği söylenemez.²¹ Türkçede tanımlığa karşı çıkış, belirlilik ulamının sadece bir yönünün (belirsiz yönün) işaretlenmiş olmasının yeterli olmayacağı yargısına dayanır (Öztürk 2005: 67-68). Ancak, bu yargıya Türkçede tanımlığın bulunup bulunmadığı tartışmasından bağımsız olarak karşı çıkılmalıdır. Çünkü iki yönlü karşıtlık üzerine kurulmuş herhangi bir ulamın bir yönünün işaretlenmiş olması yeterlidir. İki yönlü karşıtlıklarda kullanım sıklığı diğer yönden daha fazla olan yönün (bu yön zayıf yön olarak kabul edilir) işaretlenmiş olması (veya zamanla işaretini yitirmesi) az karşılaşılan bir durum değildir (Johanson 2016: 39). Türkçede işaretlenmiş “tekil” (singular) karşısında işaretli “çoğul” (plural), işaretlenmiş “olumlu” (positive) karşısında işaretli “olumsuz” (negative) karşıtlıkları zayıf yönlerin işaretlenmiş olduğu ulamlar olarak ilk bakışta göze çarpar.

Türkçede iki yönlü bir karşıtlık üzerine kurulmuş bir belirlilik ulamının var olduğu kabul edilse bile, bu karşıtlığın hangi yönünün zayıf olduğunu belirlemek basit bir istatistik çalışmasının ötesinde dikkatli bir incelemeyi gerektirir. Çünkü Türkçe böyle bir çalışma için, kimi dillerde olduğu gibi yönleri arasında dilbilgisel biçim birimleriyle belirlenmiş, kesin ayrımlar bulunan bir karşıtlık sunmaz. Türkçede bazı

---

yapılırken, çoğul ifadelerde (Fransızcada olduğu gibi) cins ayrımı yapılmaz. İspanyolcada ise belirlilik ulamının her iki yönü tanımlık ile tekil ve çoğul ifadelerde eril ve dişil olarak ayrı ayrı işaretlenir.

Cins ulamı olmayan bazı dillerde de belirlilik ulamının her iki yönünün tanımlık ile işaretlenmesi söz konusu olabilir. Örneğin İngilizcede cins ulamının bulunmamasına rağmen belirlilik ulamının her iki yönü tanımlık ile işaretlenir. Öte yandan, cins ulamına sahip Arapçada belirlilik ulamının “belirli” yönü eril ve dişil olarak tanımlık ile ayrı ayrı işaretlenirken “belirsiz” yönü işaretlenmez. Hatta cins ulamının bulunduğu, ancak belirlilik ulamının tanımlık ile işaretlenmediği bir dil de olabilir. Rusçada üç yönlü (eril - dişil - cansız) cins ayrımı yapılırken tanımlık bulunmaz.

²⁰ Underhill, Türkçede adların kullanımında “genel” (generic), “belirli” (definite) ve “belirsiz” (indefinite) üç ayrım yapar. *İnsan ölümlüdür* cümlesinde *insan* genel, *Adam geç kaldı* cümlesinde *adam* belirli, *Bir adam kapıda bekliyor* cümlesinde *bir adam* belirsizdir. Türkçede genel ve belirli kullanımlar işaretlenmiş iken belirsizlik *bir* sayı adı ile işaretlenir (Underhill 1987, 38).

²¹ Banguoğlu “belirli” ve “belirsiz” karşıtlığının tanımlık ile değil, ön adlarla karşılandığı düşüncesindedir. Adlar belirtme ön adlarıyla tamlanarak belirli, belirsiz ön ad olarak kullanılan *bir* sayı adıyla tamlanarak belirsiz yapılır (Banguoğlu 2007: 324-325). Zaten sayı ve cins ulamlarını işaretleyen diller üzerine yapılmış “köken bilimsel” (etymological) çalışmalar, bu dillerdeki belirlilik ulamını işaretleyen biçim birimlerinin, ön adların (özellikle belirtme ön adlarının) kalıntısı olduğunu ortaya koymuştur (Lyons 1983: 52).

kullanımlarda işaretli görünen belirli ifadelerin farklı yollarla işaretlendiği olur.²² Benzer şekilde Türkçede sayı adı *bir* ile işaretlenmiş belirsiz ifadelerin yanında işaretli belirsiz ifadeler de gözlemlenebilir. *Bu bayraklı bina bir okuldur* cümlesindeki *bir okul* ve *Bu bayraklı bina okuldur* cümlesindeki *okul* belirsiz ifadelerdir.²³

Öte yandan Türkçede işaretli bir adın hem belirli hem de belirsiz bir ifade olarak gözüktüğü kullanımlar da vardır. Bu kullanımlarda ilgili işaretli adın belirsizliği cümledeki konumuna bağlıdır. *Köpek Ahmet'i ısırması* cümlesindeki *köpek* belirli iken *Ahmet'i köpek ısırması* cümlesindeki *köpek* belirsiz gibi görünür ve bu fark cümledeki sözcüklerin dizilişindeki değişimle açıklanır.²⁴ Ancak doğru yere odaklanılmasına rağmen bu farklı dizilişlerden gerekli çıkarımın çoğu zaman yapılamadığı görülmektedir. Belirsiz bir ifade sanılan *köpek* sözcüğünün *ısırmak* eyleminin hemen önünde konumlandığına dikkat edilirken anlam farkına sebep olan bu konum değişikliğinden (aslında bu konum farkı bir zorunluluktur) *köpek* sözcüğünün *köpek ısırması* eylemini işaretlemek üzere kullanıldığı, bu sebeple *köpek* sözcüğünün tek başına bir kavramı işaretlediği sonucu çıkarılmıyordu. Kavramlaşma aşaması tamamlanmamışken bir belirlilik ulamı söz konusu olamaz. Ayrıca *bir* sayı adı ile işaretlenmesi durumunda belirsizliğin söz dizimsel koşulunun ortadan kalktığına da dikkat edilmelidir. *Bir köpek Ahmet'i ısırması* cümlesinde *ısırmak* fiiliyle arasında başka bir sözcük olmasına rağmen *bir köpek* ifadesi belirsizdir.

Benzer şekilde, *Aşağıdaki dükkânları su basması* cümlesindeki *su* sözcüğünü, kavramı işaretleyen bir ad değil, *su basması* eylemini işaretleyen bir biçim birimi olarak değerlendirmek ve *Su aşağıdaki dükkânları [su] basması* cümlesinde "eksiltili" (elliptical) bir adlandırmanın olduğunu fark etmek gerekir. Yine *Yarın yolculukta ben araba kullanırım* cümlesinde kavram *araba kullanmak* iken *Yarın arabayı yolculukta ben [araba] kullanırım* cümlesinde eksiltili bir adlandırma vardır.²⁵ Kendi başına bir kavramın adı

²² Türkçede belirtme ön adlarından başka ilgi hâli eki, nesne hâli eki ve iyelik ekleri de adları belirli duruma getirir (Banguoğlu 2007: 325).

²³ Özellikle adın "yüklem" (predicat) olduğu cümlelerdeki böyle belirsiz ifadeler için Türkçede iki seçenek varken İngilizcede belirsiz tanımlık kullanmak zorunludur (Underhill 1987: 39). Her iki cümle İngilizceye aynı şekilde tercüme edilir: *This flag building is a school*.

²⁴ Bu iki cümleyi örnek olarak kullanan Daşdemir, belirsiz ifadelerin yüklem çekimindeki eylemin hemen önünde konumlandığına, belirli ifadelerle eylem arasında başka sözcüğün bulunduğu dikkati çeker. Ancak ardından bu iki cümledeki sözcüklerin diziliş farkına rağmen, her iki yönün de işaretli olduğu belirsiz - belirli karşıtlığı üzerinden bir belirlilik ulamı kurgular. Üstelik her iki yönü de işaretli bu ulamı, Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması sebebiyle ilgili sözcüğün sonunda (bir sıfır biçim birimi gibi) konumlandırmıştır (Daşdemir 2014: 66).

²⁵ *Aşağıdaki dükkânları su basması* cümlesi İngilizceye *The shops below are flooded* olarak tercüme edilir. Bu tercümede *su basması* ifadesi İngilizcede *are flooded* şeklindedir. Yani bu tercümede *su* diye bir kavram değil, *su basması* diye bir kavram işaretlenmiştir. *Su aşağıdaki dükkânları basması* cümlesinin İngilizce tercümesi ise *The water flooded the shops below* şeklindedir. Belirli *su* ifadesi *the water*, *basması* ifadesi ise *flooded* olarak tercüme edilir. Diğer iki cümlelerin İngilizce tercümelerinde de benzer ilişkiyi görmek mümkündür. *Yarın yolculukta ben araba kullanırım* cümlesi İngilizceye *Tomorrow I drive on the road* olarak, *Yarın arabayı yolculukta ben kullanırım* cümlesi ise *Tomorrow I drive the car on the road* olarak tercüme edilir. Yani *araba kullanmak* eylemini İngilizce bütün hâlinde işaretlemiştir.

olmayan sözcüğü işaretsiz bir belirsiz ifade olarak değerlendirmem gerektiğini kanıtlayan böyle örneklerin sayısı arttırılabilir.

Görüldüğü üzere, Türkçede belirlilik ulamı, adın cümledeki konumuna göre belirlenemez. Türkçede çeşitli işaretleyici biçim birimleri kullanarak adlardan belirli ve belirsiz ifadeler elde edilebilir. Hatta bir ifade bağlama bağlı olarak kendiliğinden belirli de olabilir (bu yazıda da böyle ifadelerden söz edilmektedir). Ancak tüm bunları bir belirlilik ulamının iki karşıt yönü olarak konumlandırmak özel bir gayret gerektirir. Çünkü belirlilik ulamını iki yönlü bir karşıtlık olarak açık bir şekilde işaretleyen çoğu dildeki cins ulamı Türkçede yoktur. Ayrıca Türkçede varlığı tartışmalı olan sayı ulamı da yine söz konusu dillerde cins ulamına bağlı olarak şekillenen sayı ulamına benzemez.²⁶

Türkçede sayı ulamı, genellikle tekil - çoğul ikili karşıtlığı üzerine kurulurken dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlenmemiş tekil yönün karşısında çoğul yönün *-lAr*²⁷ ekiyle işaretlendiği kabul edilir. Geçekten de *evler* ifadesinde birden fazla *ev*, *ağaçlar* ifadesinde birden fazla *ağaç* söz konusudur. Bununla birlikte söz konusu ekin kullanılmadığı ifadelerden kesin bir tekil anlam çıkarmak da çoğu zaman mümkün olmaz. Özellikle atasözlerinde, tekil çekimlenen ifadelerin, biçimsel görünümüne uygun yorumlanması çok zordur. *İnsan çiğ süt emmiştir* cümlesinde *insan* ifadesini “insanlar” olarak anlamak hiç de yadırganmaz. Daha ilginç olanı, sayı adlarıyla niceliği belirlenmiş *iki ev*, *beş ağaç* gibi ifadelerde bile sayı ulamının çoğul yönünün dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlenmemiş olmasıdır.²⁸ Tarihsel süreçte geriye doğru gidildikçe metinlerde *-lAr* ekinin kullanım sıklığının azalması ve işlevinin

²⁶ Cins ulamının bulunduğu çoğu dilde sayı ulamı cins ulamına bağlıdır. Örneğin Rusçada adlar, sonlarına çoğu kez *-и/-ы* eklerinden ses özelliklerine uygun olanı getirilerek çoğul yapılır. Eril olan *карандаш* (kurşun kalem), *карандаши* (kurşun kalemler) şeklinde; dişil olan *ручка* (dolma kalem), *ручки* (dolma kalemler); yansız olan *окно* (pencere), *окна* (pencereler) şeklinde çoğul yapılır. Bununla birlikte iki, üç veya dört adet sayılabilir nesne söz konusu olduğunda adların aldığı çekim, dörtten fazla nesnenin ifadesinde değişir. Ancak, sayılara göre değişen bu çekim cins ulamına uymak zorundadır. Eril ad *карандаш* iki, üç veya dört adet olduğunda sırasıyla *два карандаша*, *три карандаша*, *четыре карандаша* şekillerinde çekimlenirken dörtten fazla olduğunda *пять карандашей* (beş kurşun kalem), *шесть карандашей* (altı kurşun kalem), *девять карандашей* (dokuz kurşun kalem) vb. şekillerinde çekimlenir. Dişil ad *ручка* iki, üç veya dört adet olduğunda sırasıyla *две ручки*, *три ручки*, *четыре ручки* şekillerinde çekimlenirken dörtten fazla olduğunda *пять ручек* (beş dolma kalem), *шесть ручек* (altı dolma kalem), *девять ручек* (dokuz dolma kalem) vb. şekillerinde çekimlenir. Yansız ad *окно* iki, üç veya dört adet olduğunda sırasıyla *два окна*, *три окна*, *четыре окна* şekillerinde çekimlenirken dörtten fazla olduğunda *пять окон* (beş pencere), *шесть окон* (altı pencere), *девять окон* (dokuz pencere) vb. şekillerinde çekimlenir.

²⁷ Türkçede ekler eklendiği sözcüğe ses bakımından uyum göstermek üzere farklı şekiller alırlar. Kolaylık olması için bu yazıda, *a*, *e* ünlüleriyle işaretlenebilen ekler *A* ile; *i*, *ı*, *u*, *ü* ünlüleriyle işaretlenebilen ekler *I* ile; *k*, *g*, *ğ* ünsüzleriyle işaretlenebilen ekler *K* ile; *c*, *ç* ünsüzleriyle işaretlenebilen ekler *C* ile, *t*, *d* ünsüzleriyle işaretlenebilen aynı ekler *T* ile gösterilmiştir.

²⁸ *Kırk Haramiler*, *Üç Silahşorlar*, *Yedi Cüceler* gibi Türkçeye tercümeyle girmiş ifadelerin kavramları işaretlenmediğine (yani özel ad olduğuna) dikkat edilmelidir.

belirsizleşmesi Türkçede sayı ulamının dilbilgisel bir biçim birimiyle işaretlenmemiş olduğu yönündeki kanıyı güçlendiriyor.²⁹

Çağdaş Türkçede de bu işlev belirsizliğinin (eski metinlere oranla azalmış olsa bile) sürdüğü söylenebilir. Hatta bu belirsizliğin *-lAr* ekinin ad çekimindeki konum farkıyla açık ilişkisi de vurgulanmalıdır. Çağdaş Türkçe üzerine yazılmış dilbilgisi kitaplarında, çokluk işlevinde kullanılan *-lAr* ekinin (*kitap-lar-ımızdan*, *çocuk-lar-a*, *düşünce-ler-ini* örneklerinde olduğu gibi) ada gelen ilk çekim eki olarak kabul edildiğini görmek mümkündür (Ergin 1981: 128). Ancak, alışlagelmiş konumundan farklı olarak “iyelik” (possessive) ulamından sonraki kullanımlarında *-lAr* eki ada çokluk anlamı katmaz. *Akşam teyze-m-ler bize gelecek* cümlesinde iyelik ekinden sonra kullanılan *-ler* eki *teyze-m-gil* örneğindeki *-gil* ekiyle (veya edatıyla) aynı anlamdadır.³⁰ Bu kullanımda anlam çokluk değil, (Eski Türkçedeki kullanımlarında olduğu gibi) beraberlik olarak yorumlanmalıdır.³¹ Alışlagelmiş konumunda (iyelik ekinden önce) de *-lAr* ekinin çokluk anlamının yanında (pekiştirme veya abartma anlamlarıyla) kullanımı vardır (Korkmaz 2003: 258). *Haykırışı yerleri gökleri inletti* cümlesinde *yer-ler-i* ve *gök-ler-i* ifadelerindeki *-ler* eklerinin, *Çocuk ateşler içinde yanıyordu* cümlesinde *ateş-ler* ifadesindeki *-ler* ekinin eklendikleri adlara çokluk anlamı katmadığı açıktır.

Aslında Türkçede ad çekimindeki alışlagelmiş konumuna bakıldığında, *-lAr* ekinin, kavram işaretlenmesi süreci tamamlanmadan kullanıldığı izlenimini verir. Kendi dizgesel imkânları ölçüsünde biçimsel yöntemlerden çok söz dizimsel yöntemlerle kavram işaretleyen Türkçede “belirtisiz ad tamlamaları” (shortened genitival construction) bu amacı gerçekleştirmek üzere en sık kullanılan söz dizimsel yapılarıdır.³² Birinci ögesinin (tamlayan) ikincisinin (tamlanan) amaca yönelik niteliğini ortaya koyması bakımından anlamsal olarak “belirtili ad tamlamaları”ndan (genitival construction) ayrılan bu ifadeler, tamlamalar arasında en kalıcı yapıları oluştururlar (Gemalmaz 1990: 167). Bu sebeple kavramları işaretleyen belirtisiz ad

²⁹ Türkçede *-lAr* ekinin tarihsel süreçte metinlerdeki görünümünü inceleyen Grönbech, Orhun Yazıtları’nda ekin çok seyrek kullanıldığını, birlikte kullanıldığı ifadelerle ise çokluk değil beraberlik anlamı kattığını kaydeder. Söz konusu ekin, sonraları eski Uygur metinlerinde çokluk anlamında daha sık kullanılmaya başladığını gözlemleyen Grönbech, bu değişimi yabancı dillerle etkileşime bağlar. Özellikle ticaret yaptıkları toplumların kültürlerinden ve inançlarından etkilenen Uygurlar, çok sayıda dinsel içerikli metni Türkçeye tercüme etmişlerdir. Bu metinlerde çokluk anlamının Eski Türkçedeki diğer çokluk anlamındaki eklere (*oğlan* < *oğul-an* ifadesindeki *-an* eki, *kelin-gün* ifadesindeki *-gün* eki gibi) göre daha görünür olmasına rağmen, *-lAr* ekinin Türkçede çokluk anlamında yerleşmesi oldukça geç dönemlerde olmuştur. Aslında çağdaş Türk yazı dillerinde yüklemün üçüncü kişi çekiminde özne - yüklem uyumunun kimi zaman göz ardı edilmesini de *-lAr* ekinin çokluk anlamında kullanımının tam olarak yerleşmediğinin kanıtı olarak gören Grönbech, Türkçede ifadelerin, “tekil - çoğul” değil, “özel - genel” karşıtlığı üzerinden bir ulam oluşturduğu sonucuna varır (Grönbech 1995: 50-56).

³⁰ Aslında *teyzemler* ifadesinde çokluk anlamı yok değildir. Bu ifadeden pek tabii “birden çok kişi” anlaşılır. Ancak burada söz konusu edilenler arasında “teyze” kavramının içeriğini taşıyan sadece bir kişi vardır.

³¹ Ancak Orhun Yazıtları’ndaki kullanımları beraberlik anlamında yorumlanabilecek *-lAr*, *-an*, *-gün* ekleri iyelik eklerinden önce (*beg-ler-im*, *oğl-an-ım*, *kelin-gün-üm*) konumlanır (Gabain 1995: 62).

³² Birleşik ad için ayrı bir yapı kullanmayan Türkçede birinci ögenin eksiz olduğu ad tamlamaları, birleşik ad yapmanın yoludur (Deny 2012: 679-680).

tamlamalarını, iyelik ulamını kullanarak belirli ifadeler kuran belirtili ad tamlamalarından sadece anlam bakımından değil, anlam farkına sebep olan biçimsel farklarla da ayırmak gerekir. Bu fark ortaya konduğunda *-Ar* ekinin konumundan kaynaklı işleviyle ilgili ipuçları yakalamak da mümkün olur.

Birinci ögesi işaretli olan belirtisiz ad tamlamalarında ikinci ögenin aldığı ekin hangi ulamı işaretlediği ile ilgili birbirine karşıt iki görüş karşılaştırılabilir. Adı bir ad tamlamasının tamlananı yapan ulamı iyelik olarak değerlendiren yaklaşım, *benim kardeş-im / baba-m, senin kardeş-in / baba-n, onun kardeş-i / baba-sı* tamlamalarında ikinci ögelerdeki ekleri (sırayla *-im/-m, -in/-n, -i/-sı* ekleri) iyelik ekleri olarak değerlendiriyor. Yine bu yaklaşıma göre *kan kardeş-i* ve *mafya baba-sı* tamlamalarının ikinci ögesindeki *-i* ve *-sı* ekleri de iyelik üçüncü kişi ekleridir.³³ Anlaşıldığı üzere bu yaklaşım, ikinci ögedeki ulamı işaretleyen dilbilgisel biçim birimine belirtisiz ad tamlamaları ile belirtili ad tamlamaları arasında ayırım yapma görevi yüklemiyor (belirtisiz ve belirtili ad tamlamaları arasındaki farkı biçimsel olarak birinci ögedeki ulamın dilbilgisel bir biçim birimiyle işaretlenmiş olup olmaması belirliyor). İkinci ögedeki ulamı iyelik olarak değerlendiren bu yaygın görüşün yanında söz konusu ulamı tamlanan ve iyelik olmak üzere ikiye ayıran görüş de dile getirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre ise *kan kardeş-i* ve *mafya baba-sı* ifadelerindeki *-i* ve *-sı* ekleri tamlanan ekleridir. Bu ek belirtisiz ad tamlamaları oluşturmak için kullanılır. Bu durumda *benim kardeş-i-m, senin kardeş-i-n, onun kardeş-i-ø*³⁴ tamlamalarında ikinci ögelerdeki *-i* ekleri tamlanan eki iken bu eklerden sonra gelen *-m, -n, -ø* ekleri de iyelik ekleri olur. Benzer şekilde *benim baba-ø-m, senin baba-ø-n, onun baba-sı-ø* ifadelerinde *baba* adından sonraki ilk ulam (sırasıyla *-ø, -ø, -sı*) tamlanan, ikinci ulam (sırasıyla *-m, -n, -ø*) iyelik ulamı olarak işaretlenmiştir (veya işaretlenmemiştir).³⁵ Görüldüğü gibi bu yaklaşıma göre tamlanan ulamı (dilbilgisel biçim birimleriyle işaretli veya işaretli olmayan) kavramları işaretleyen adları oluşturmak için kullanılırken iyelik ulamı (dilbilgisel biçim birimleriyle işaretli veya işaretli olmayan) bu adları belirli ifadelerle dönüştürür.

İkinci görüşün (tamlanan ulamı ile iyelik ulamını ayıran görüş) Türkçede kavramların işaretlenme aşamasına odaklandığı anlaşılmaktadır. Bir kavramı

³³ Türkçe üzerine yazılan dilbilgisi kitaplarında genellikle tamlanan eki ile üçüncü kişi iyelik eki arasında ayırım yapılmaz (Korkmaz 2003: 271). Ancak *Türkçede Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi* başlıklı makalesinde Kunduracı, eklendiği adın karşıladığı kavramın kime (veya neye) ait olduğunu gösterdiğinden söz konusu ekleri "iyelik" teriminin yerine "aitlik" terimiyle karşılamayı önerir (Kunduracı 2015: 43, 1. dipnot). Söz konusu makalede Kunduracı, Türkçedeki belirtisiz isim tamlamalarının tamlanan ögesinde kullanılan *-(s)I* ekinin kişi ve sayı ilgisi olmadan aitlik ifade ettiğini savunur (Kunduracı 2015: 57). Bu sav, aitlik birinci ve ikinci kişi çekimlerinde var olan uyumun *-(s)I* ekinde bulunmadığı gözlemine dayanır. Birinci ve ikinci kişiye (*anne-m-ler, anne-n-ler*) uygun bir çekim, üçüncü kişiye (**anne-si-ler*) uygun değildir (Kunduracı 2015: 46).

³⁴ Bu çalışmada ulamın işaretli yönü *ø* ile gösterilmiştir.

³⁵ İyelik ulamının üçüncü kişisi ile çekimlenen ad, devamında yalın hâlde çekimlendiğinde işaretli (*kardeşi-ø, babası-ø* ifadelerinde olduğu gibi) diğer hâllerde çekimlendiğinde *-n* ile (*kardeşi-n-i, kardeşi-n-e, kardeşi-n-de, kardeşi-n-den; babası-n-ı, babası-n-a, babası-n-da, babası-n-dan* ifadelerinde olduğu gibi) işaretlenir. Türkçede bu eki "kaynaştırma ünsüzü" veya "koruyucu ünsüz" yerine bir iyelik eki olarak değerlendirmek gerekir (Gemalmaz 1990: 166; 4. ve 5. dipnotlar).

işaretleyen *tahta kalemi*, *yemek masası* gibi belirtisiz ad tamlamaları Türkçe sözlükte birer "sözlük birimi" (lexem) olarak bulunduğundan bu tamlamaların ikinci ögesindeki *-(s)I* ekinin kavramları işaretlemek üzere kullanıldığı görülmektedir. Tamlamaların ikinci ögesinin yerine, birinci ögesine farklı ekler getirilmesiyle de kavramlar işaretlenebilir.³⁶ Türkçede *-llk*, *-CA*, *-(s)Al*, *-(v)î* eklerinin tamlamanın birinci ögesinde kullanılmasıyla (*kış-lık elbise*, *çocuk-ça tavır*, *kamu-sal alan*, *aile-vî mesele* gibi tamlamalarla) işaretlenen kavramlar, sadece ikinci ögesinde *-(s)I* eki bulunan belirtisiz ad tamlamalarıyla (*kış elbise-si*, *çocuk tavır-ı*, *kamu alan-ı*, *aile mesele-si*) da işaretlenebilir. Bu bakımdan, *kışlık elbise* tamlamasını belirli bir ifadeye dönüştüren iyelik ekleri, *kış elbisesi* tamlamasını da aynı süreçte belirli duruma getirmelidir. Ancak *kış-lık elbise-m* belirli ifadesinin yerine **kış elbise-si-m* belirli ifadesinin tercih edilmesi durumunda, belirtisiz ad tamlamasının ikinci ögesindeki *-(s)I* ekinin (tamlanan eki) düşmesi ve belirli ifadenin *kış elbise-ø-m* biçimine dönüşmesi gerekir.³⁷

Tamlanan ekinden önce kullanılması (*kış elbise-ler-i*, *çocuk tavır-lar-ı*, *kamu alan-lar-ı*, *aile mesele-ler-i* ifadelerinde olduğu gibi) *-lAr* ekinin Türkçede kavramlaştırma aşaması tamamlanmadan kullanılan bir dilbilgisel biçim birimi gibi gözükmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple Türkçenin, sayı ulamını dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlediği söylenebilir. Tarihsel süreci takip edildiğinde Türkçenin, adları çoğul yönü işaretlenmiş bir hâlde alıntılanmış olmasına bu bakımdan dikkat edilmelidir. Bir dil üzerinde yabancı dilin etkisi, kavramları işaretleyen adların alıntılanmasıyla başlar (Özmen 2000: 354). Günlük iletişimde çokluk anlamı bilinmeden kullanılan *şerait*, *fukara*, *ulema*, *şuara*, *evlat*, *eşya*, *memurin*, *ihracat*, *sevkiyat*, *mevduat*, *malumat*, *etraf*, *eşraf*, *zabitan* gibi yabancı dillerden yapılmış alıntılar bunun kanıtıdır.³⁸

İster tamlanan ve iyelik eklerini aynı ulamın işaretleyicisi olarak kabul eden birinci yaklaşım benimsensin ister söz konusu ekleri ayrı ulamların ayrı işaretleyicileri olarak değerlendiren ikinci görüş benimsensin, her ikisine göre de *-lAr* eki Türkçede adların belirli ifadelerle dönüşmesinden önce konumlanmaktadır. Bu sebeple, *-lAr* ekini bir belirlilik ulamıyla (veya belirlilik ulamına bağlı bir sayı ulamıyla) ilişkilendirmek olanaksızdır.³⁹ Zaten *bir şey / bir şey-ler*, *bir zaman / bir zaman-lar* gibi ifadelerle bakıldığında *bir sayı* adı kendisinden sonra gelen adları, *-lAr* ekini alsın veya almasın, belirsiz ifadeler olarak tamlamaktadır.

³⁶ Farklı dillerde kavramları işaretlemek üzere kullanılan tamlamaların tamlayanında bir dilbilgisel biçim birimi bulunurken tamlananında bir biçim birimi bulunmayabilir. (Gemalmaz 1990: 165; 1. dipnot)

³⁷ Bu durumda belirtisiz ad tamlamalarının ikinci ögesinde işaretsiz *(-ø)* ve işaretli *-(s)I* bir ulamdan söz edilmelidir (Gemalmaz 1996: 9). Tamlanan eki ile iyelik eki arasında ayrım yapmayan Deny, **benim iş masa+sı+m* > *benim iş masa+m* örneğindeki ek düşmesini, "Ad tamlamasının birinci ögesinin eksiz ikinci ögesinin iyelik üçüncü kişi eki aldığı tamlamalar bir kez daha iyelik eki almamak için önceki ekini düşürür." diyerek açıklar (Deny 2012: 677).

³⁸ Hatta Elöve, Osmanlı dönemi metinlerinde, *ağavat* (ağalar), *havatin* (hatunlar), *hayadud* (haydutlar), *yeniceriyan* (yeniceriler), *çiftlikat* (çiftlikler), *gidişat* (gidişler) gibi Arapça ve Farsça yöntemlerle çoğul yönü işaretlenmiş sayı ulamını barındıran ifadeleri kaydetmiştir (Deny 2012: 161, ve ayrıca 228. dipnot).

³⁹ Gemalmaz, bu sebeple Türkçede tartışmalı gördüğü sayı ulamını isim tabanı içinde değerlendiriyor (Gemalmaz 1996: 170).

2.2. Türkçede Belirliliği İşaretleyen Dilbilgisel Biçim Birimleri

Varlığı tartışmalı sayı ulamı ve yine varlığı tartışmalı tamlanan ulamı bir yana, varlığı tartışma götürmez bir “iyelik” (possession) ulamı, tüm Türkçe dilbilgisi kitaplarında tanımlanmaktadır. Her ne kadar iyelik ulamını işaretleyen biçim birimleri üzerinde bir uzlaşma olmasa da çekiminde bu ulamı bulunduran adlar belirli ifadeler olarak değerlendirilir.⁴⁰ Bu bakımdan, çekiminde iyelik ulamı bulunan bir adın biçimsel ve söz dizimsel eğilimlerini, belirli ifadelerin dilbilgisel özellikleri olarak kabul etmekte bir sakınca yoktur.

Türkçe ad çekimi, çizgisel akışı içinde iyelik ulamını taşıyan bir adın biçimsel olarak hâl ulamını da taşımasını zorunlu kılar.⁴¹ Çünkü iyelik ulamı adı belirli bir ifadeye dönüştürür ve artık kavram işaretlemek üzere kullanılmayan belirli bir ifadeyi yargısal bütünlük içinde diğer belirli ifadelerle ilişkilendirmek gereklidir. Bu ilişki ise “hâl” (cause) ulamıyla gerçekleştirilir (Ergin 1981: 226).

İyelik ulamını işaretleyen bir adın Türkçede uymak zorunda olduğu söz dizimsel koşullar vardır. Çekiminde iyelik ulamı bulunan bir ad belirli bir ifade olduğundan, belirsiz bir ifadeyle tamlanamaz (Gemalmaz 1990: 165). Türkçede *benim herhangi bir ders kitabı-m* ifadesinde iyelik ulamını işaretleyen ekin *herhangi bir ders kitabı* belirsiz ifadesini belirli hâle getirdiğine, yani *herhangi bir* belirsiz ifadesinin *ders kitabım* belirli ifadesini değil, *ders kitabı* belirsiz ifadesini tamladığına dikkat edilmelidir. Burada *ders kitabım* belirli ifadesinin (daha doğrusu *herhangi bir ders kitabım* belirli ifadesinin) kendisi gibi belirli olan *benim* ifadesiyle tamladığı açıktır.

Bir belirli ifadenin yalnızca başka bir belirli ifadeyle tamlanacağı kuralından hareketle, çekiminde iyelik ulamı bulunan adların da (böyle adlar belirli ifadeler olduklarından) belirli ifadeleri tamlayabileceği çıkarımı yapılmalıdır. Ancak Türkçede iyelik ulamı bulunan bir adın bir başka belirli bir ifadeyle ilişki kurması için hâl ulamını zorunlu olarak taşıması gerektiği bilindiğine göre bir tamlamanın tamlayanı olabilmesi için iyelik ulamına sahip bir adın, hâl ulamı işaretlenmek zorundadır. Türkçede birinci ögesi işaretli tamlamalar belirtili ad tamlamalarıdır ve bu tamlamalarda birinci öge “ilgi hâli” (genitive) ekini *-(n)In / -Im* eki alır. Bu

⁴⁰ Ergin, Türkçede adların genellikle soyutluktan kaçma, kök ve gövde durumundan kurtulma eğilimine işaret ederken bunun başarılması için iyelik eklerine başvurulduğunu belirtmektedir (Ergin 1981: 225). Bu konuda bir başka değerlendirme de Gemalmaz tarafından yapılmıştır. *Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı* başlıklı yazısının ilk baskısında Gemalmaz, Türkçede isim tabanlarını genel (I2) durumdan özel (I1) duruma geçişini iyelik ulamının işaretlenmesiyle ilişkilendirir (Gemalmaz 1996: 170). Ancak aynı yazının sonraki baskısında bu yaklaşımın değiştiği, iyelik ulamı işaretlenmeden hemen önce isim tabanlarının bir biçim birimiyle işaretlenmeksizin özel (I1) duruma geçtiği görülür (Gemalmaz 2010: 257).

⁴¹ Gemalmaz, Türkçede ad çekimini *köy+//+ler+i+m+iz+e kadar* ifadesindeki biçim birimlerini sırasıyla ad tabanı (*köy+*), çokluk eki (*+ler*), tamlanan eki (*+i*), iyelik eki (*+m+iz*), hâl eki (*+e*), son çekim edatı (*kadar*) olarak çözümlüyor (Gemalmaz 1989: 12).

açıklamalardan, belirli ifadelerin ancak ilgi hâli ekiyle işaretlenerek bir tamlamanın tamlayanı olabileceği sonucuna varılır.

Bu zorunluluk (iyelik ulamının hâl ulamını zorunlu kılması) bir başka söz dizimsel sınırlamaya da sebep olur. Türkçede bazı kavramların söz dizimsel yöntemlerle işaretlendiğine; *su basmak, araba kullanmak, köpek ısırarak* gibi bazı eylemlerin de bu yolla oluşturulmuş kavram işaretlemeleri olduğuna daha önce değinilmişti. Çekiminde iyelik ulamı bulunan ifadeler belirli olduklarından kavram işaretleme sürecinde kullanılamazlar. Daha açık bir ifadeyle, söz dizimsel yöntemlerle oluşturulan kavram işaretlemeleri olarak eylemlerin işaretlenmesinde belirli ifadeler kullanılamaz.⁴²

2.3. Türkçede Kendiliğinden Belirli İfadeler

Kendiliğinden belirli olmalarından dolayı bağlama bağlı ifadeler Türkçedeki belirsiz ifadelerin belirli olmak üzere geçirmeleri gereken aşamalara gerek olmadan onların biçimsel ve söz dizimsel koşullarına uyar. Ancak kavramsal içeriği olmaması sebebiyle bağlama bağlı ifadelerin biçimsel ve söz dizimsel yapılarında, kavramları işaretleyen adlar olarak dilbilgisel süreç sonunda belirli duruma gelen ifadelere göre bazı farklar olur.⁴³

Nesneler üzerindeki her deneyim yeni bir deneyimdir. Zaten iletişime geçmenin sebebi de yeni deneyimlerin, amaca uygun aktarımıdır. Bir kavramın içeriğini daraltarak kavramın örneği olan bir nesneyi iletide karşılama imkânı olmadığından nesne üzerindeki yeni bir deneyim, bağlamdan bağımsız olarak iletide gösterilemez.⁴⁴

Bu bakımdan, bağlamdan bağımsız niteliğini öne çıkarırken her tür iletişim gibi dilsel iletişimin de karşılıklı iki taraf arasında, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir ortamda gerçekleştiğine dikkat etmek gerekir (Lyons 1983: 248). Yani her ileti gibi dilsel iletiler de uzay ve zamanda konumlanır ve bu sebeple her ileti gibi dilsel iletiler de var oluşuna ve konumuna ait izler taşır. İletişimde bulunan her iki taraf, iletişimin bu temel bileşenleri üzerinde uzlaşmış olmalıdırlar (veya uzlaşmak üzere iletişim kurmaktadır). Her dil, iletişimin bu temel bileşenlerini farklı yollarla iletide karşılar. Ancak iletide bu amaçla kullanılan ifadeler kavramsal bir içerikten yoksundurlar.

⁴² Türkçe dilbilgisinde kullanılan alışılmış terimle ifade edilmek istenirse, iyelik eki almış bir ad cümlede "belirtisiz nesne" (indetermined direct object) olarak kullanılamaz. Çünkü iyelik eki almış bir ad, hâl eki de almak zorundadır.

⁴³ Özgüllük ile belirlilik arasında ayrım yapan Emeksiz'e göre kavramsal içeriği olmayan ve tamamen bağlama göre anlamlandırılan böyle ifadeler (özel adlar ve işaret adlarıyla oluşturulan ad öbekleri) en geniş açıyla (yani başka bir birimin anlamsal katkısı olmadan) özgül okunabilen ifadelerdir (Emeksiz 2003: 50).

⁴⁴ Örneğin *kitap* yerine *ders kitabı, coğrafya ders kitabı* veya *cillî coğrafya ders kitabı* denerek kavramın içeriği farklı göstergelerin eklenmesiyle daha da daraltılabilir. Ancak yine ortada bir nesne değil, kavram söz konusudur.

Neslihan harika bir elbiseyle düğüne gelmişti cümlesindeki *Neslihan* da belirli bir nesneyi (daha doğrusu belirli bir kimseyi) karşılayan “özel ad” dır (proper noun). *Ağrı Dağı ülkemizin en yüksek dağıdır* cümlesinde de *Ağrı Dağı* özel addır. İletişim kuran iki taraf arasında bir uzlaşım ile belirlenen özel adlar kavramsal içerikten yoksun olduklarından gösterge olarak kabul edilmezler ve farklı dillere tercüme edilmezler.⁴⁵ Ancak hiçbir dilde özel adları işaretlemek üzere kavramları işaretlemek için kullanılan yöntemlerden ayrı bir yöntem kullanılmaz (Karaağaç 2009: 44). Daha açık bir ifadeyle kavramları işaretleyen adlar zamanla iletişime geçen taraf (veya taraflar) arasında özel bir uzlaşım ile tek bir nesneyi (veya deneyimi) karşılamak üzere kullanılır. Böylece söz konusu ad kavramsal içeriğini yitirerek bir gösterge olmaktan çıkar.

Öte taraftan, özel adlar, göstergelerin bazı özelliklerini de taşırlar. Her ne kadar, bir andırma olarak kabul edilmese de özel adlar bir işitim imgesi hâlinde iletilerde yer kaplar. Bu özellik onların, göstergelerde olduğu gibi zamana bağlı çizgisel bir akışta gerçekleştiğini ortaya koyar. Bunun sonucunda özel adlar, göstergelerde olduğu gibi, eklenilebilme yetisi kazanır. Fakat bu çizgisellik, onlara iletilerdeki konumuna göre bir değer yüklemeyi engeller. Göstergelerin kavramsal içeriği, içinde buldukları iletilerdeki konumlarına göre diğer göstergelerle kurdukları ilişkiyle belirlenir. Ancak özel adların içeriği iletilerdeki diğer göstergelerden etkilenmez. Bu bakımdan, özel adların içeriğinin “belirli” (definitive) olduğu söylenebilir.⁴⁶ Görüldüğü gibi göstergelerde olduğu gibi özel adlarda da bir uzlaşım söz konusudur. Ancak bu, aynı kültürden beslenen tüm bireyler arasında değil, iletişime geçen iki taraf arasında gerçekleşen, özel bir uzlaşım dır. Bu özel uzlaşım iletilerde özel adlara “gönderim” (reference) yapılabilmesini sağlar.

2.4. Türkçede Gönderimsel ve Gösterimsel İfadeler

Neslihan harika bir elbiseyle düğüne gelmişti cümlesinin ardından *Düğünde tüm gözler onun üstündeydi* cümlesi kurulduğunda *Neslihan*'ın yerine *onun* ifadesi kullanılmıştır. *Onun*, *Neslihan*'a gönderimde bulunan bir ifadedir. Bu ifade bağlama bağlı olarak içeriği değişebilen bir ifadedir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de bağlama bağlı ifadeler, nesnelere (veya deneyimleri) doğrudan karşıladıklarından, belirlidirler. Bu belirlilik, “biçimsel” (morphologic) ve “söz dizimsel” (syntactic) koşullardan bağımsızdır. Başka bir deyişle bu ifadeler, Türkçede kavramları işaretleyen adların belirli bir nesneyi karşılayan ifadelerle dönüştükten sonraki biçimsel ve söz dizimsel özelliklerine kendiliğinden sahiptir. Çünkü belirlilik, bağlama bağlı ifadelerin var oluş gereğidir.

Karşılıklı iletişime geçen taraflar da bağlama bağlı olarak içeriği değişen gönderimsel ifadelerle karşılaşır. Ayrıca bu ifadeler sadece ilgili olduğu ileti için

⁴⁵ Kavramsal içeriği olmadığı için özel adlar ile ilgili bilgilere sözlüklerden değil, ansiklopedilerden ulaşılır.

⁴⁶ Burada “belirli” terimi ile anlatılmak istenen, böyle ifadelerin içeriği ile ilgili, dilin dizgesel işleyişinden bağımsız olarak, iletişimin tarafları (verici ile alıcı) arasında kesin bir uzlaşımın sağlanmış olmasıdır.

gönderimde bulunabilir. İletiyi üreten taraf ve iletinin sunulduğu taraf her iletişimde farklı olacağından tarafları karşılayacak ifadelerin gönderimi de ilgili olduğu iletiyle sınırlı olmalıdır. İnsana ait bir iletişim dizgesinin ürünü olması sebebiyle dilsel iletilerde her iki tarafı gönderimle karşılayan ifadeler “kişi adlı” (personal pronoun) olarak adlandırılır. İletiyi üreten taraf, “birinci kişi adlı”; iletinin sunulduğu taraf, “ikinci kişi adlı” olarak, insana karşılık gelir. Ancak “üçüncü kişi adlı” olarak adlandırılan ve iletilerde insan dışında varlığa da gönderimde bulunabilen ifadeler çoğu dil dizgesinde kişi adlarını başlığı altında kendisine yer bulur.⁴⁷

Anlaşıldığı kadarıyla “kişi adlı” olarak adlandırılması, söz konusu ifadelerin insanı karşılaması yönünde bir beklenti oluşturmuştur. Her dilde olduğu gibi Türkçede de birinci kişi adlarını *ben / biz* ve ikinci kişi adlarını *sen / siz* açıkça insana (veya kişileştirilen insan dışı varlıklara) gönderimde bulunur. Ancak *o / onlar* adlarını hem insan için hem de insan dışı varlıklar için kullanılabilir. Bu bakımdan Türkçede üçüncü kişi adlı olmanın koşulu (veya koşulları) üzerinde yapılan tüm değerlendirmeler *o / onlar* adlarının kullanıldığı iletilerin bağlamına odaklanmıştır. Söz konusu ifadelerin sadece insanı karşıladığında üçüncü kişi adlı olarak kabul edilmesi gerektiği (Korkmaz 2003: 423) yönündeki eğilim yapılan sınıflandırmalarda belirleyici olmuştur. Öte yandan *bu / bunlar* ve *şu / şunlar* adlarının insanı karşıladığı iletilerde niçin kişi adlı olarak kabul edilmediği sorusu, bu yaklaşımla, yanıtız kalmaktadır. “Gösterme adlı” (demonstrative pronoun) başlığı altında toplanan *bu / bunlar, şu / şunlar, o / onlar* adlarının üçüncü kişi adıyla olan yakın ilişkisi vurgulansa⁴⁸ da bu adların üçüncü kişi adlarından farkı “insan olma - insan olmama” karşıtlığı üzerinden temellendirilemeyeceği açıktır.

Kişi adlarını insanları karşılayan ifadeler olarak değerlendirmek, göstergenin içeriğinin dil dışı gerçeklikle ilişkilendirilmesinin sakıncalarını vurgulayan uzlaşsımsallık (nedensizlik) ilkesinin göz ardı edilmesinin sonucudur. Özellikle dilin temel söz varlığında bulunan (Korkmaz 2003: 403) ve dil dizgesinin gelişimi hakkında en önemli ipuçlarını barındıran adılar, göstergeleşme aşamasının oldukça ileri boyutunda bulunurlar. Yani adılar, dil dışı gerçeklikle olan bağlantısı bakımından değerlendirilmesi, en sakıncalı göstergelerdir. İlgili dilin biçimsel veya söz dizimsel yapısında farklı ulamlarda ifadeleri belirli duruma getirdiklerine ve bunu gönderim yoluyla yaptıklarına dikkat edilmemesi, yanlış bir yorumla, kişi adlarının insanları

⁴⁷ Örneğin İngilizcede tekil üçüncü kişi adlı için üç farklı biçim birimi kullanılır. Bunlardan *he, she* insanlara, *it* hayvanlara veya cansız varlıklara gönderimde bulunur. Rusçada durum İngilizceye görünüşte benzese de aslında çok farklıdır. Rusçada üç adet olan tekil üçüncü kişi adları (cümlede özne olmadıkları sürece) insanlar için kullanıldıkları gibi insan olmayan varlıklar için de kullanılabilirler. Çünkü Rusçada cins ulamı vardır ve üçüncü kişi adları *он, она, оно* sırayla eril, dişil, yansız cins ulamlarındaki adlara gönderimde bulunur. *Она, красивая девушка (О, güzel bir kızdır)* cümlesinde *она* bir insanı karşılarlarken aynı adlı *У Ивана была машина. Она была такой красивой (İvan'ın güzel bir arabası vardı. O çok güzeldi)* cümlesindeki gibi *машина (araba)* insan olmayan bir varlığı karşılayan dişil cins bir adın yerine de kullanılabilir.

⁴⁸ Banguoğlu tüm gösterme ön adlarının, üçüncü kişi adının yer ve zaman bakımından çeşitli örnekleri sayımlarını gerektiğini söyler (Banguoğlu 2007: 360)

karşılamanın ifadeleri olarak algılanmasına sebep olmuştur. Birinci, ikinci ve üçüncü kişilerin Türkçede sadece adıl olarak değil, ad çekiminde iyelik ulamında ve yüklem çekiminde kişi ulamında farklı biçim birimleriyle işaretlendiği göz ardı edilmemelidir. *Ödevimi yaptım* gibi bir cümlede bir adla gerek olmadan (iyelik ve kişi ulamlarında) iletinin üreticisine gönderim yapılarak ifadeler belirli duruma getirilmiştir.

Birinci ve ikinci kişide gönderim açık olduğundan (verici ve alıcı birbirlerinin farkında olduğundan gönderim açıktır) sorun çıkmazken üçüncü kişi de bu gönderim belirsizleşir. Bu sebeple, üçüncü kişi ile yapılan gönderimler “gösterim” (representation) ile karışır. Gönderimde iletinin sunulmasından önce iletişime geçen taraflar arasında uzlaşmış belirli nesnelere (veya kişiler) karşılanırken gösterimde iletinin sunulduğu anda belirli duruma getirilmiş nesnelere (veya kişiler) söz konusudur.⁴⁹ *Ahmet'i gördün mü* sorusuna *Hayır onu görmedim* biçiminde verilen yanıtta *onu* ifadesi *Ahmet* kişisine gönderim yapar. Burada *onu* ifadesi insanı karşıladığı için değil, iletişimin tarafları arasında daha öncesinde uzlaşmış ve bu sebeple belirli olan bir nesneye (veya kimseye) gönderimde bulunduğu için kişi adlı olmalıdır. Uzaktaki bir kimse işaret edilerek *Onu görüyor musun* diye bir soru sorulduğunda *onu* ifadesinin insanı karşıladığı hâlde gönderimde bulunmadığına, aksine bu sorunun sorulduğu ortamda işaret edilebilen bir nesneyi (veya kimseyi) gösterimle karşıladığına dikkat edilmelidir. Gösterimsel bir ifadenin insanı karşılaması, onu kişi adlı yapmaz.

İletinin üreticisine olan yakınlığına göre değişen gösterimsel ifadeler⁵⁰, belirli bir nesneyi (veya kimseyi) iletişim öncesindeki bir uzlaşmayla değil, iletişim anında göstermeyle karşıladıklarından bu ifadeler tamlamanın tamlayanı olurlar. Türkçede tamlananı düşmüş eksilteli yapılar, gösterimsel ifadelerin özünde ön ad olduğu gerçeğini değiştirmez. *O adamı görüyor musun* sorusundaki *o* ifadesi gösterimsel olması bakımından *Hayır onu görmüyorum* yanıtındaki *onu* ifadesinden farklı değildir. Bu yönüyle gösterimsel ifadeler gönderimsel ifadelerden ayrılır. Türkçede ön ad olamayan kişi adlarının tamlayan olabilmesi de belirli ifadeler arasında ilişki kurmaya yarayan hâl ulamının bir şekilde işaretlemesiyle (ilgi hâli eki *-(n)In / -Im* ile) mümkündür. Dolayısıyla üçüncü kişi adının kullanıldığı cümlelerde eksilteli bir yapı söz konusu olamaz. *Onu görmüyorum* cümlesindeki *onu* ifadesi *o adamı* ifadesindeki *adam* adının düşmesiyle oluşmuş bir yapı olarak değerlendirildiği sürece kişi adlı olamaz. Kişi adlı olmanın ön koşulu gönderimsel bir ifade olmaktır. *Onu* ifadesi ancak

⁴⁹ Elöve üçüncü kişi adında “işaret edilebilir olma - işaret edilemez olma” karşıtlığı üzerinden bir ayrım yapar. Gösterme adları iletişim ortamında göze görünebilecek ve işaret edilebilecek uzaklıktaki nesnelere (veya kişilere) karşılamak için kullanılırken üçüncü kişi adları iletişim ortamında bulunmayan ve işaret edilemeyen nesnelere (veya kişilere) karşılamak için kullanılır (Deny 2012: 205-206, 296. dipnot).

⁵⁰ Türkçe dilbilgisi kitaplarında gösterme adlı olarak tanımlanan *bu, şu, o* sırasıyla *ben, sen, o* kişi adlarıyla ilişkilidirler. Aslında bu biçimsel benzerlik, anlamsal yakınlıkla da örtüşür. Sırasıyla *bu* “bana yakın” anlamında *ben* kişi adıyla, *şu* “sana yakın” anlamında *sen* kişi adıyla, *o* “ona yakın” anlamında *o* kişi adıyla ilişkilidir (Lyons 1983: 251).

Ahmet gibi bir özel ada veya tamlayanı kişi adılı olan bir tamlamaya (*benim arkadaşım, senin evin, onun arabası* gibi) gönderim yaptığı sürece kişi adılı olabilir.⁵¹

Öte yandan belirli ifadeler olması sebebiyle bir tamlamanın tamlananı olamamaları, gönderimsel ve gösterimsel ifadelerin ortak söz dizimsel özelliğidir.⁵² Yine belirli ifadeler olmaları bu ifadelerin belirlilik ulamının belirsiz yönünün söz dizimsel işaretleyicisi gibi değerlendirilen *bir* sayı adıyla tamlanmalarına engeldir. Tamlanan olamamaları sebebiyle tamlanan ekini alamamaları ve belirli olmaları sebebiyle iyelik eklerini alamamaları ise söz konusu ifadelerin ortak biçimsel özellikleridir.⁵³ Bu bakımdan işaret adlarının ve üçüncü kişi adlarının eksiz kullanımlarında gözükmeyen, ancak çekimlerinde ortaya çıkan *n* sesini, söz konusu ifadelerin kökünde var olan “adıl *n*”si (pronominal *n*) olarak değerlendirmek gerekir.⁵⁴ Aksini düşünmek durumunda *-lAr* ekinin *bun-lar, şun-lar, on-lar* ifadelerinde *-n* sesinden sonra konumlanması açıklanamazdı.

Türkçede kendiliğinden belirli olan gösterme adları ve üçüncü kişi adlarında, belirli ifadelerde bulunmayan (bulduğunda ise çokluk anlamı taşımayan) *-lAr* ekinin varlığını bir çelişki gibi görmemek gerek. Türkçede sayı ulamının (dilbilgisel bir biçim birimiyle işaretlendiği kuşkulu olsa da) tekil ve çoğul iki yönünün olduğu ve iyelik ulamının sayı ulamından sonra işaretlendiği göz önünde bulundurulduğunda tekil ifadeler gibi çoğul ifadelerin de belirsiz veya belirli iki seçeneğinin olduğu ortadadır. *Yetişkin insanlardan beklentimiz çok fazladır* cümlesindeki ön adın (*yetişkin*) tamladığı ad (*insan*) düştüğünde (*Yetişkinlerden beklentimiz çoktur* cümlesine

⁵¹ Bu sebeple üçüncü kişi adının gösterme ön adlarıyla ilişkilendirilmesi (Kocasavaş 2004: 32) doğru değildir.

⁵² Tamlayanı bir ortaç olan tamlamalarda kişi adları tamlanan olabilir (Kocasavaş 2004: 62). Böyle kullanımlar gösterimsel ifadeler için de geçerlidir. Ancak tamlayan gibi gözüken bu ortaçları (bazen ulaç da olabilir) cümlede ilgili oldukları ögenin (özne, nesne vb.) açıklayıcısı gibi değerlendirmek gerekir. *En zor zamanlarında yanında olan ben, seni yine yalnız bırakmayacağım* cümlesi *En zor zamanlarında yanında olan biri olarak ben, seni yine yalnız bırakmayacağım* veya *Ben -senin en zor zamanlarında yanındaydım- seni yine yalnız bırakmayacağım* gibi farklı biçimlerde çözümlenebilir.

Çağataycada Farsça bazı tamlamalarda kişi adlarının tamlanan olduğu (*men-i bîmâr* gibi) örnekleri (Kocasavaş 2004: 50) de yabancı dilin kalıcı olmayan söz dizimsel etkisi olarak değerlendirmek gerekir.

⁵³ Gösterme adlarının *busu, şusu* gibi tamlanan olarak kullanımlarında (Kocasavaş 2004: 39) söz konusu ifadelerin gösterme işlevini yitirdiğine dikkat etmek gerek.

Eski Türkçede *sizime* ifadesindeki gibi iyelik birinci kişi ekiyle kullanılan kişi adları (Gabain 1995: 65) Türk dilinin tarihsel metinlerinde yanlış kullanımlar olarak değerlendirilmeli ve önemsenmemelidir.

⁵⁴ Türkçe dilbilgisi kitaplarında adıl *n*’si (pronominal *n*) ile ilgili bir karışıklık vardır. *Onun evi-n-de* gibi bir tamlamanın tamlananında hâl ulamından önce konumlanan *-n* ekini Ergin yardımcı ses olarak kabul ederken (Ergin 1981: 225) Korkmaz aynı sesi adıl *n*’si olarak adlandırır (Korkmaz 2003: 263). Ancak, üçüncü kişi çekiminde ortaya çıkan bu *-n* eki, diğer kişi çekimlerinde hâl ulamından önce konumlanan iyelik eklerinden (*benim evi-m-de* tamlamasındaki *-m*, *senin evi-ñ-de* tamlamasındaki *-ñ*) gibi farksızdır. Bu sebeple söz konusu *n* sesi iyelik eki olarak adlandırılmalıdır. Adıl *n*’si *bu, şu, o* ifadelerinin çekiminde (*bu-n-u / bu-n-da, şu-n-u / şu-n-da, o-n-u / o-n-da* gibi) ortaya çıkan *-n* sesi için kullanılmalıdır. Gösterme adları ile üçüncü kişi adlarının eksiz kullanımlarında gözükmeyen, ancak çekimlerinde ortaya çıkan bu ekin birinci ve ikinci kişi adlarının (*ben, sen*) sonundaki *-n* seslerinden bir farkı yoktur. Bu bakımdan Elöve’nin üçüncü kişi adının çekimlerinde görünen bu *-n* sesinin sonradan ortaya çıkmış bir ses olmadığı, adılın kendisinde var olan bir ses olduğu yönündeki çıkarımı (Deny 2010: 196-197, 281. dipnot) yerindedir.

dönüştüğünde) adlaşan ön ad, düşen adın çekim eklerini alır (*yetişkin-ler-den*). Gösterimsel ifadeler özünde bir ön ad olduğundan bu ön adlar, sayı ulamının tekil veya çoğul yönünü işaretlemiş adları tamlayarak belirli duruma getirebilir. Aynı şekilde *Bu[n]*⁵⁵ *insanlardan beklentimiz çok fazladır* cümlesindeki ad (*insan*) düştüğünde (*Bunlardan beklentimiz çoktur* cümlesine dönüştüğünde) adlaşan ön adda, düşen adın çekim ekleri bulunduğundan (*bun-lar-dan*) bu çekim ekleri içinde *-lar* eki de olabilir.

Aslında *-lar* ekinin bir gönderimsel ifade olan üçüncü kişi adlarında bulunması üzerinde durmak gerekir. Çünkü gönderimsel ifadeler Türkçede bir ön ad olarak kullanılmadığından böyle ifadelerin bulunduğu cümlelerde eksilteli yapılardan söz edilemez. Bu sebeple üçüncü kişi adlarındaki *-lar* eki düşmüş bir adla ilişkilendirilemez. Öte yandan birinci ve ikinci kişi adlarında (*biz, siz*) görülen *-z* sesinin⁵⁶ niçin üçüncü adında görülmediği sorusu yanıtlanamamıştır. Aynı *-z* sesi birinci ve ikinci kişi iyelik ve yüklem çekimlerinde de üçüncü kişiye bir karşıtlık kurar. Birinci ve ikinci kişi adlarının insan olma zorunluluğuna karşı üçüncü kişi adında böyle bir zorunluluğun olmaması veya iletişim kuran iki tarafın zorunlu olarak birbirlerinin farkında olduğundan bir belirliliğin zorunlu olması, iletişim kuran tarafların dışında bir belirliliğin ise zorunlu olmaması birinci ve ikinci kişi adlarının üçüncü kişi adlarından ayrı değerlendirilmesine sebep olmuştur (Lyons 1983: 250). Ancak bu değerlendirmelerin Türkçedeki *onlar* adının *biz, siz* adlarıyla olan biçimsel farkını açıklamak üzere kullanılmasında acele etmemek gerekir.⁵⁷

Her dilde olduğu gibi Türkçede de birinci ve ikinci kişi adlarının çoğulları adlardaki gibi bir çoğul anlam taşımaz. *Biz* adlı birden çok *ben*, benzer şekilde *siz* adlı birden çok *sen* anlamına gelmez.⁵⁸ Bununla birlikte *onlar* ifadesinde (gönderimsel olarak) çokluk anlamı vardır. *Ahmet, Okan ve Pelin bugün okula gelmediler. Çünkü onlar bugün izinliler* cümlelerinde *onlar*, üç kişiyi karşılayan bir gönderimsel ifadedir. Sebebi üzerine farklı açıklamalar bir yana Türkçede birinci ve ikinci kişinin (gerek adlarda

⁵⁵ *Bu[n]* ifadesinde köşeli ayraç içindeki adıl *n*'sinin aslında gösterimsel ifadenin kendisinde var olduğuna ve bu sesin eksiz kullanımlarda düştüğüne, ancak söz konusu ifade çekimlendiğinde adıl *n*'sinin ortaya çıktığına dikkat edilmelidir.

⁵⁶ Kotwicz tarafından Altay dillerinin adları üzerine yapılmış bir çalışmadan yaptığı alıntıdan (Kotwicz 1936: 581-591) hareketle Kocasavaş, *ben* ve *sen* adlarının sonundaki *-n* sesinin *oğlan, bayan, alın, karın, burun* sözcüklerinin sonundaki sesle aynı işlevde bir tekillik ekinin kalıntısı; benzer şekilde *biz* ve *siz* adlarının sonundaki *-z* sesinin *diz, yüz, göz, omuz, ikiz, üçüz* sözcüklerinin sonundaki sesle aynı işlevde bir ikizlik ekinin kalıntısı olabileceğini belirtir (Kocasavaş 2004: 56-57).

⁵⁷ Eski Türkçede *siz* yerine *siler* (< *si-ler*) şeklinde adıl kullanımı vardır (Kocasavaş 2004: 56).

⁵⁸ Bazı dillerde birinci kişi adının çoğul kullanımının ikinci kişi adını içerip içermemesine göre bir ayrım (içeren - içermeyen) gidilir. Benzer şekilde ikinci kişi adının çoğul kullanımının iletinin sunulduğu taraf olarak dinleyenler dışında başka ilgilileri içerip içermemesi bakımından da bir ayrım barındıran diller de vardır (Lyons 1983: 250).

gerekse iyelik ve yüklem çekimlerinde) üçüncü kişiyle *-lAr* ekini bulundurmama - bulundurma bakımından bir karşıtlık oluşturduğu açıktır.⁵⁹

Söz dizimsel ve biçimsel bakımdan bazı farkları olsa da belirli olmalarından dolayı gerek gönderimsel gerekse gösterimsel ifadeler kavram işaretlemesinde kullanılmaya elverişli değildir. Özellikle söz dizimsel bakımdan bu ifadeleri eylem işaretlemesinde kullanmak mümkün değildir.⁶⁰ Bununla birlikte Türkçede gönderimsel ifadeler yapımları getirilerek biçimsel yöntemlerle oluşturulmuş az sayıda sözlük birimi vardır. Daha çok birinci tekil kişi adından (*ben*) türeyen bu sözlük birimlerinde söz konusu adın gönderim işlevini yitirdiğine dikkat edilmelidir. Türkçede birinci tekil kişi adından *ben-lik*, *ben-cil*, *ben-imse-mek* gibi farklı kavramlar türeten eklerin diğer kişi adlarından benzer anlamda kavram türetmesi söz konusu değildir. Biçimsel ve söz dizimsel yöntemlerin birlikte kullanılmasıyla içinde kişi adlarının bulunduğu sözlük birimlerinin sayısı da (*sen-li ben-li olmak*, *sen-li ben-li konuşmak* gibi) çok azdır.

Ancak, tüm kişi adlarında kullanılabilen ve anlam bakımından bir beklenti karşılayan eklerin yapımları eki olarak değerlendirilmemesi gerekir. Türkçede *benlik iş* (*bana göre iş / bana uygun iş*) tamlamasında *ben* adını tamlamanın tamlayanı yapan *-lik* eki tüm kişi adlarında aynı işlevi gerçekleştirebildiği için (*sen-lik iş*, *biz-lik iş* vb.) ve tüm kişi adlarını aynı anlam bağlantısıyla tamlanan yapabildiği için (*sana göre iş / sana uygun iş*, *bize göre iş / bize uygun iş* vb.) yapımları eki olarak adlandırılmaz. Benzer şekilde tüm kişi adlarında kullanılabilen *-CA* eki (*ben-ce*, *sen-ce*, *biz-ce* vb.), *-li* eki (*ben-li*, *sen-li*, *biz-li* vb.), *-siz* eki (*ben-siz*, *sen-siz*, *biz-siz* vb.) beklentilere uygun anlam ilişkisi kurduklarından yapımları eki olamazlar. Aynı değerlendirme (günümüzde kullanımı daralmış olsa da) tüm kişi adlarında kullanılabilen *-cileyin* (*ben-cileyin*, *sen-cileyin*, *ancılayın* vb.) eki için de yapılabilir.

Daha tutucu olan ve işlevine daha bağlı olan gösterimsel ifadelerin kavram işaretlemesinde kullanılması gönderimsel ifadelerle göre daha zordur. Türkçede farklı sözcük türlerinde tanımlanan (ön ad, adıl, belirteç) gösterimsel ifadelerden (*bu*, *şu*, *o* ön adlarından) biçimsel yöntemlerle türetilmiş *böyle*, *şöyle*, *öyle*,⁶¹ *bura*, *şura*, *ora*,⁶² *beri*, *öte* gibi ifadeler, her ne kadar çağdaş Türkçe sözlüklerde birer sözlük birimi olarak bulunsalar da gösterimsel işlevlerini yitirmemiş (yani kavramları işaretleyen adlara

⁵⁹ Bu ikili karşıtlık çağdaş Türk yazı dillerinin hepsi için geçerli değildir. Örneğin Özbek Türkçesinde ikinci kişi adının çoğulu *siz*, *sizler* yanında *senler* şeklinde kullanımı vardır. Kazak Türkçesinde *sizder* şeklinin yanında ikinci kişi adının çoğulu *sender* olarak görmek de mümkündür. Karakalpak Türkçesinde ise aynı adıl *sizler*, *senler*, *şenler* olarak görülebilir (Kocasavaş 2004: 426-428). Ancak tüm bu farklı kullanımlar, saygı anlamını kuvvetlendirmek amaçlıdır.

⁶⁰ Türkçe dilbilgisinin alışlagelmiş terimiyle ifade edilirse gönderimsel ve gösterimsel ifadeler belirtisiz nesne olamazlar.

⁶¹ Sözcük türü bakımından *böyle*, *şöyle*, *öyle* sözcüklerinin dilbilgisi kitaplarında ne şekilde ele alındığına Uzun, ayrıntılı olarak değinmiştir (Uzun 2016: 152-153).

⁶² Salan, tarihsel metinlerdeki kullanımlarından yola çıkarak *-rA* ekinin yönelme işlevinde bir hâl eki olduğu sonucuna varır (Salan 2017: 137).

dönüşmemiş) ve bu ifadelerin kökleriyle aralarındaki anlam ilişkisi, beklenti dışına çıkmamıştır. Hatta söz dizimsel yöntemlerle oluşturulmuş *bugün* (< *bu gün*), *şimdi* (< *şu imdi*) gibi ifadeler de zamanı gösteren gösterimsel ifadeler olarak değerlendirilmelidir. Ancak -CA ekiyle türetilmiş *bun-ca*, *şun-ca*, *on-ca*; *bun-cacık*, *şun-cacık*, *on-cacık* gibi ifadelerin gösterimsel işlevini yitirerek niceliksel büyüklük ifade eden kavramları işaretlediğini de kabul etmek gerekir.

Gönderimsel ve gösterimsel ifadelerin biçimsel ve söz dizimsel özelliklerini taşımayan, ancak dilbilgisi kitaplarında belirsizlik ön adları (*bir*, *birkaç*, *başka*, *bir başka*, *diğer*, *gayrı*, *hayli*, *bir hayli*, *bazı*, *nice*, *kimisi*, *hiç*, *hiçbir*, *az*, *çok*, *pek*, *tam*, *tamam*, *bütün*, *cümle*, *tekmil*, *yarı* vb.) ile çoğu bu ön adlardan türemiş belirsizlik adları (*biri*, *birkaçı*, *başkası*, *bir başkası*, *diğeri*, *gayrısı*, *bir haylisi*, *bazısı*, *nicesi*, *kimisi*, *hiçbiri*, *azı*, *çoğu*, *hepsi*, *tamı*, *tamamı*, *bütünü*, *cümlesi*, *tekmili*, *yarısı*, *şey* vb.), soru ön adları (*ne*, *hangi kaç*, *nasıl*) ile soru adları (*kim*, *ne*, *niçin*, *hangisi*, *kaçı*, *niçin* vb.), dönüşlülük adlı (*kendi*) ve sayı adları (*bir*, *iki*, *on*, *on iki* vb.) gönderimsel ve gösterimsel ifadelerin biçimsel ve söz dizimsel özelliklerini taşımaz. Aslında bu ifadeler (belirsizlik ön adları ve adları, soru ön adları ve adları, dönüşlülük adlı ve sayı adları) bağlama bağlı değil, bağlama bağlı olan gönderimsel ve gösterimsel ifadelere (veya dilbilgisel yöntemlerle belirli duruma gelmiş ifadelere) bağlıdır. Ayrıca gönderimsel ve gösterimsel ifadelerden farklı olarak kavramsal içeriği olan bu ifadeleri kendiliğinden belirli olan özel adlardan, gönderimsel ve gösterimsel ifadelerden ayırmak gerekir.

3. SONUÇ

Toparlanacak olursa, kendiliğinden belirli olan ifadeler her dilde zorunlu olarak bulunan ve kavramsal içeriği olmayan ifadelerdir. Bu yönleriyle dil göstergelerinde bulunan bazı özellikler, böyle ifadelerden beklenmemelidir. Kendiliğinden belirli ifadeler, tümevarımsal bir etkinliğin sonunda soyutlamayla elde edilen kavramları işaretleyen adlardan farklı olarak belirli nesnelere (veya deneyimleri) karşılamak için kullanılırlar. Göstergeler ise aynı kavramsal özelliklere sahip nesnelere oluşturduğu kümeyi temsil eden adlar olarak bu kümenin belirli bir elemanını karşılayabilmek için bazı dilbilgisel süreçlerden geçmek zorundadır.

İletişimin gerçekleşebilmesi için her göstergenin geçirmek zorunda olduğu bu süreç her dilde farklı yöntemlerle aşılar. Çünkü farklı bir kültürel etkinliğin ürünü olduğundan bir dile ait dilbilgisel ulamların, başka bir dilin dilbilgisel ulamlarına veya dış dünyayı tanımlamaya çalışan bir zihinsel kurguya uygun olması beklenemez. Bu sebeple incelenen dilin dizgesinin hangi ulamlara göre tanımlanacağı, dil araştırmaları tarihinin en esaslı sorunu olmuştur. Farklı kuramsal yaklaşımlardan beslenen dil evrenselleri araştırmaları da her dilde bulunması zorunlu dilbilgisel ulamları belirlemenin nesnel ölçütleri üzerine odaklanır. Aslında dil evrenselleri araştırmalarından beklenen diller arasında bir sınıflandırma yapmaktan çok bir dilde

bulunması zorunlu ulamları belirlemek olmalıdır. Çünkü evrensel olanın zorunlu olması beklenir.

Kavramaları işaretleyen adları belirli nesnelere karşılamanın ifadelere dönüştürmek için kimi dillerde belirsiz - belirli olmak üzere iki yönlü karşıtlıktan (bazı dillerde bu karşıtlık üç yönlü olabilir) oluşan, belirlilik adı verilen bir ulam işaretlenir. Bazı diller bu ulamın her iki yönünü de dilbilgisel biçim birimleriyle (tanımlık ile) işaretlerken bazı diller sadece bir yönünü (genellikle belirli yönünü) işaretler. Bazı dillerde ise bu ulamı açık bir dilbilgisel karşıtlıkla kurgulamak özel bir çaba ister. Türkçede belirlilik ulamı kimi dillerde olduğu gibi açık bir şekilde dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlenmez. Çünkü Türkçede, belirlilik ulamını cins ve sayı ulamlarına bağlı olarak işaretleyen dillerdeki gibi tanımlık yoktur.

Her ne kadar *-Ar* eki adlara çokluk anlamı katsa da bu ekin kullanılmadığı kimi ifadelerde (özellikle atasözlerinde) çokluk anlamının sezilmesi, Türkçede dilbilgisel biçim birimleriyle işaretlenmiş tekil - çoğul karşıtlığı üzerinden bir ulam yerine özel - genel karşıtlığı üzerine bir ulam önerilmesine sebep olmuştur. Tarihsel süreçte geriye doğru gidildikçe *-Ar* ekinin kullanım sıklığının azalması ve işlevinin belirsizleşmesi de bu yaklaşımı güçlendirir. Yabancı dillerden sayı ulamının çoğul yönünü işaretleyen ifadelerin alıntılanması, söz konusu ifadelerin Türkçede bir kavramı işaretleyen ad gibi görüldüğünü gösterir. Ayrıca kavram işaretlemesinde en sık kullanılan söz dizimsel yapı olan belirtisiz ad tamlarında tamlanan ekinde önce konumlanması Türkçede *-Ar* ekinin kavram işaretlenmesi sürecinde kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Türkçe kavramları işaretleyen adları belirli nesnelere işaretleyen ifadelere dönüştürmek için iyelik eklerini kullanır. Ancak iyelik ekleri ile tamlanan ekleri arasında, çoğu dilbilgisi kitabında yapılan değerlendirmelerin aksine, esaslı bir ayrıma gitmek gerekir. Kavram işaretlemesinde kullanılan bir ekle (belirtisiz ad tamlamalarının tamlanan ögesindeki tamlanan eki) kavramları belirli ifadelere dönüştürmek için kullanılan bir eki (belirtili ad tamlamalarının tamlanan ögesindeki iyelik eki) bir ek (iyelik eki) içinde değerlendirmek, kavramları işaretleyen adlarla belirli nesnelere karşılamanın ifadelerin Türkçedeki biçimsel ve söz dizimsel eğilimlerinin belirlenmesini engeller.

Öyleyse iyelik ulamını işaretleyen bir ifadenin biçimsel ve söz dizimsel özellikleri Türkçede belirli ifadelerin biçimsel ve söz dizimsel özellikleri olarak genellenebilir. İyelik ulamını işaretleyen bir ifadenin, Türkçede biçimsel olarak hâl ulamını da işaretlemesi zorunludur. Böylelikle iyelik ulamını işaretleyen belirli bir ifade Türkçede söz dizimsel olarak artık belirsiz bir ifadeyle tamlanamaz. Bu açıklamalardan, belirli ifadelerdeki hâl ulamının ancak ilgi hâli ekiyle (*-(n)In / -Im*) işaretlenerek bir tamlamanın tamlamayı olabileceği sonucu çıkarılmalıdır. Biçimsel ve söz dizimsel bu temel koşullara bağlı olarak iyelik ulamını işaretleyen ifadelerin, belirli nesnelere karşılamanın ifadeler olarak artık, kavram işaretleyemeyeceği açıktır.

Özel adlar, dilbilgisel bir sürecin sonunda belirli nesnelere karşılayan ifadelerin geçirdiği süreci geçirmeden belirli nesnelere karşılar. Dolayısıyla özel adlar kendiliğinden belirli olan ifadelerdir ve dilbilgisel süreçle belirli duruma gelmiş ifadelerin (iyelik ulamını işaretlemiş ifadelerin) biçimsel ve söz dizimsel koşullarına uyarlar. Yani özel adlar, ad çekimindeki çokluk, tamlanan ve iyelik ulamlarını taşımazlar. Biçimsel olarak hâl ulamından başka bir ulamı işaretleyemeyen özel adlar söz dizimsel bakımdan bir tamlamanın tamlanan ögesinde bulunamayacağı gibi belirsiz bir ifadeyi de tamlayamazlar. Yalnızca belirli ifadeleri tamlayabilen özel adlar, bunun için hâl ulamını ilgi hâli ekiyle işaretlenmek zorundadır.

Özel adlarda da göstergelerde olduğu gibi bir uzlaşım söz konusudur. Ancak bu, söz konusu dili kullanan tüm bireyler arasında değil, iletişime geçen iki taraf arasında gerçekleşen, özel bir uzlaşım"dır. İletişimin tarafları arasındaki bu uzlaşım iletilerde özel adlara gönderim yapılabilmesini sağlar.

Aslında iletişimin tarafları iletilerde gönderim ile karşılanır. Birinci kişi adlı iletiyi üreten tarafa, ikinci kişi adlı iletinin sunulduğu tarafa, üçüncü kişi adlı ise özel adlara veya kişi adlarınının tamlayan olduğu belirtili ad tamlamalarına gönderimde bulunur. Bu bakımdan gönderimsel ifadeler (kişi adlarını), özel adlar gibi, belirli ifadeler olarak kavramsal içerikten yoksundurlar. Ancak gönderimleri sadece ilgili iletiyle sınırlı olduğundan gönderimsel ifadelerin karşıladığı nesnelere (veya kimseler) her iletide değişir. Bu yönüyle gönderimsel ifadeler bağlama bağlı ifadelerdir.

Gönderimsel ifadeler bazen gösterimsel ifadelerle karışabilir. Çünkü gösterimsel ifadeler de gönderimsel ifadeler gibi belirli nesnelere karşılık gelirler. Yine gösterimsel ifadelerin karşıladıkları nesnelere gönderimsel ifadelerde olduğu gibi ilgili iletiyle sınırlıdır. Ancak gösterimsel ifadeler, iletişimin tarafları arasında ilgili iletiden önce uzlaşmış ve bu sebeple belirli olan bir nesneyi (veya kimseyi) değil, iletinin sunulduğu anda işaret edilen nesneyi (veya kimseyi) karşılar. Öyleyse gönderimsel ifadelerin de bağlama bağlı oldukları söylenebilir. Türkçede gösterimsel ifadeler gösterme ön adları ve gösterme ön adlarınının tamlananının düşmesi sonucu ortaya çıkan gösterme adlarıdır.

Aralarındaki farka rağmen gönderimsel ve gösterimsel ifadeler benzer biçimsel ve söz dizimsel özelliklere sahiptirler. Belirli ifadeler olduklarından iyelik ulamını bulundurmeyen bu ifadeler bir tamlamanın tamlananı olamazlar. Ancak belirli ifadeleri tamlayabilen gönderimsel ve gösterimsel ifadeler tamlayan olduklarında hâl ulamını işaretleme ve işaretlememe yönüyle birbirlerinden ayrılırlar. Gönderimsel ifadeler, özel adlarda olduğu gibi, tamlayan olarak kullanıldığında hâl ulamını ilgi hâli ekiyle işaretlerken, özünde bir ön ad olan gösterimsel ifadeler tamlayan olduklarında hâl ulamını işaretlememez. Söz dizimsel farkın yanında biçimsel bakımından da gönderimsel ifadelerle gösterimsel ifadeler arasında bir fark vardır. Birinci ve ikinci kişi adlarında *-lAr* eki kullanılmazken üçüncü kişi adlı ile gösterme adlarında *-lAr* eki kullanılır.

Belirli nesnelere karşıladıklarından gönderimsel ve gösterimsel ifadeler kavram işaretlemesinde kullanılamazlar. Ancak birinci kişi adlına yapım eklerinin getirilmesiyle türetilmiş bazı sözlük birimlerinde kişi adlı gönderimsel anlamını yitirir. Burada yapım eki ile çekim eki arasındaki fark belirsizleşebilir. Tüm adillara gelen ve anlama olan etkisi öngörülebilir ekleri yapım eki olarak değerlendirmem gerekir. Gösterimsel ifadelerin kavram işaretlemesi bakımından gönderimsel ifadelerle göre daha dirençli oldukları da belirtilmelidir.

Bağlama bağlı ifadeler gibi gözükse de aslında gönderimsel ve gösterimsel ifadelerle ilgili ifadeleri belirli kulan ve dilbilgisi kitaplarında belirsizlik ön adları ile adilları, soru ön adları ve adilları, dönüşlülük adlı ve sayı adları başlığında tanımlanan ifadeler kendiliğinden belirli ifadeler olarak değerlendirilemezler.

Kendiliğinden belirli olan ifadeler (özel adlar, gönderimsel ifadeler, gösterimsel ifadeler) bir dilde dilbilgisel ulamların belirlenmesinde çok önemlidirler. Çünkü kavramsal içeriğe sahip tüm göstergeler, bu ifadelerle biçimsel veya söz dizimsel ilişki kurarak belirli nesnelere karşılayan ifadelerle dönüşebilirler. Her dilde farklı yöntemlerle kurulan bu ilişkinin ayrıntılarını ortaya koymak dilbilgisi araştırmalarına düşen bir görevdir.

KAYNAKÇA

- AHANOV, Kaken (2008), *Dil Biliminin Esasları*, (Çev. Murat Ceritoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BARTHES, Roland (1979), *Göstergebilimin İlkeleri*, (Çev. Berke Vardar vd.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BOZŞAHİN, Cem (1996), "Ulamsal Dilbilgisi ve Türkçe", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7, 230-244.
- CHOMSKY, Noam (2001), *Dil ve Zihin*, (Çev. Ahmet Kocaman), Ankara: Ayraç Yayınları.
- COMRIÉ, Bernard (2005), *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, (Çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları.
- DAŞDEMİR, Muharrem (2014), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Eser Basım Yayınları.
- DENY, Jean (2012), *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. A. U. Elöve), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- EMEKSİZ, Zeynep Erk (2003), *Özgüllük ve Belirlilik* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi.
- ERGİN, Muharrem (1981), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GABAIN, Annamarie von (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1989), "Uyum ve Standart Türkiye Türkçesinde Uyumlar", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, 17, 1-30.

- GEMALMAZ, Efrasiyap (1990), "İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 165-172.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1992), "Türkçenin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40, 169-173.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1996), "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 165-172.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010), "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", *Türkçenin Derin Yapısı*, (Ed. Cengiz Alyılmaz vd.), Ankara: Belen Yayıncılık. 251-259.
- GREENBERG, Harold Jozeph (1966), "Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements", *Universals of Language*, (Ed. Jozeph Harold Greenberg), Massachusetts: MIT Yayınları, 73-113.
- GRÖNBECH, Karl (1995), *Türkçenin Yapısı*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HOCKETT, Charles Francis (1996), "The Problem of Universals in Language", *Universals of Language*, (Ed. Jozeph Harold Greenberg), Massachusetts: MIT Yayınları, 1-29.
- İMER, Kâmile vd. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- JOHANSON, Lars (2016), *Türkçede Görünüş*, (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KOCASAVAŞ, Yıldız (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOTWICZ, Wladyslaw (1936), *Les pronoms dans les langues altaïques*, Krakau: Nakladem Polskiej Akademji Umiojetnosci Yayınları.
- KUNDURACI, Aysun (2015), "Türkçede Aitlik Ulamı ve Biçimsel İfadesi", *Dil Araştırmaları Dergisi*, 26, 1, 43-62.
- LEHMANN, Christian (2002), *Thoughts on Grammaticalization*, Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9.
- LYONS, John (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, (Çev. Ahmet Kocaman), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MARTINET, André (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ÖZMEN, Mehmet (2000), "İsim Tamlamalarındaki Bozulmalar Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, 586, 354-363.
- ÖZTÜRK, Belkız (2005), *Case, Referentiality and Phrase Structure* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harvard University.
- RUHLEN, Merrit (2017), *Dilin Kökeni*, (Çev. İsmail Ulutaş), Ankara: Hece Yayınları.
- RUSSELL, Bertrand (2013), *Anlam ve Doğruluk Üzerine*, (Çev. Ezgi Onat), Ankara: İtalik Yayınları.
- SALAN, Erkan (2017), "Eski Anadolu Türkçesinde -rA Yönelme Durumu Eki", *Dil Araştırmaları Dergisi*, 11, 21, 129-141.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- UNDERHILL, Robert (1987), *Turkish Grammar*, Massachusetts: MIT Yayınları.

UZUN, Muzaffer (2016), "Türkçede 'Böyle, Şöyle, Öyle' Kelimelerinin İşlevine Dair", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2, 4, 151-161.

UZUN, Nadir Engin (2000), *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

YILMAZ, Çağlayan (2018), *Türkçede Anlam Birimlerinin Bilgi Kuramı Temelinde İşaretlenmesi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.